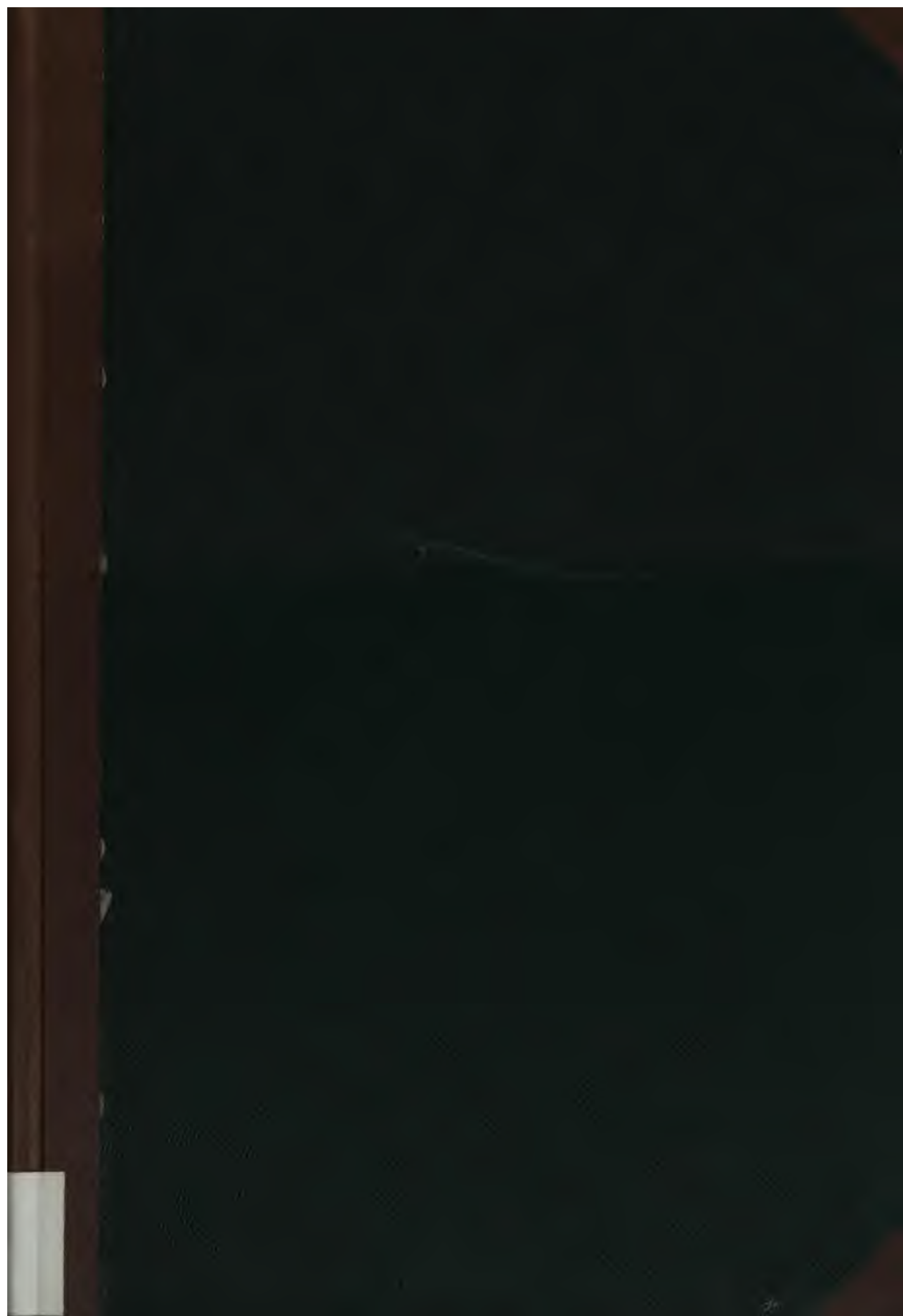



STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES

'/15 f.

KNIHOVNA ČESKÉHO LIDU.

POŘÁDAJÍ

DR. LUBOR NIEDERLE A DR. ČENĚK ZÍBRT.

I.

SKŘÍTEK

V LIDOVÉM PODÁNÍ STAROČESKÉM.

SEPSAL

Dr. ČENĚK ZÍBRT.



V PRAZE.

NAKLADATELÉ F. ŠIMÁČEK KNIHTISKÁRNA.

1891.

PŘEDMLUVA.

V knize „Staročeské výroční obyčeje“ (vyd. 1889) připojil jsem jako vložku do oddílu „Přástky“ některé paběrky o starodávných bytostech bájeslovných, mezi nimi stať o skřítkovi. Od té doby nakupilo se mi další četbou starých památek a studiem literatury odborné značné množství nového materialu, jak domácího, tak cizího pro přirovnávání. Ve 2. vydání knihy jmenované ony paběrky do pásma knihového již nebudou zařaděny. Vyplnily by nyní samy objemnou knihu. Část jich, totiž látku o skřítkovi upravuji tuto z dokladů nově nasbíraných, z nových výtěžků dalšího studia v celek, v nový samostatný spisek tento, v němž zejména stať III. značně je rozšířena a stať IV. nově přidána.

Poznámky, postupně číslované, obsahující jednak prameny, odkud jsou doklady čerpány, vysvětlivky, udaje literárně-historické a doklady cizojazyčné, položil jsem za hlavní text. Kterému čtenáři nejde o prameny a nechce poznámek vůbec čísti, může pokračovati v četbě, nevšímaje si jich; překážeti mu nebudou. Kdo se však chce přesvědčiti o věrohodnosti uvozovaných dokladů, chce poznati původní znění citátů, poznati cizí literaturu a pod., snadno najde veden jsa číslem poznámky, co bude chtíti.

Na konec plním milou povinnost, vzdávaje vřelé díky p. redaktorovi „Wisly“ **Drovi J. Karłowiczovi** ve Varšavě za to,

že mi dovolil použiti bohatých zápisků, z kterých mnoho jsem těžil, pokud se týče stati o koltunu (IV.), a že mi při studiu dopřál zároveň neomezeného výběru z odborné svojí knihovny folkloristické.

P. T. čtoucí prosím, vědí-li nebo doslechnou-li se mezi lidem československým něčeho o podobných názorech, obyčejích a pověrách, líčených v této knížce ze skladeb staročeských, aby mi to laskavě zasílali pro otištění v oddílu látek ethnografických, pro „Český Lid."

V Kostelci u Vorlíka, dne 20. srpna 1891.

Č. Z.

I. O úctě domových bůžků.

Po dávném názoru snad všech národů na světě (o zevrubné líčení jeho rozvoje nám tu nejde) trvají duše zemřelých ve styku se svými příbuznými, ve styku obyčejně přátelském. Dlíce i po smrti mezi nimi, pomáhají jim, opatrují jejich hospodářství, pečují o jejich blahobyt — avšak také někdy jsouce rozhněváni, škodí, kárají, trestají. Zesnulí předkové trvají takto podle víry lidové i po smrti v rodinném kruhu se svými potomky. Lid věřil ode dávna, že mají s ním při domácím krbu účasť strasti i slasti. Z pocty zemřelých přátel, pradědů, domnělých ochránců vyvinula se u všech národů rozvojem časovým úcta a vzývání domových, rodinných bůžků.[1])

V sousedstvu zemí českých, u Němců, i dále po západní Evropě ode dávna sobě lid vyprávěl o podivných zjevech, kteří nejvíce za nočního ticha tropí hřmot po domě, kde se zdržují, ledaco v hospodářství pracují, pomáhají, krmí koně a pod. Zprávy o tom zapisují kromě jiných Anhorn,[2]) Erasmus Francisci,[3]) Tharsander.[4]) Krátce pověděno: lid evropský věřil ve starověku i ve středověku všeobecně v podobné bůžky domové.[5])

Není však potřeba zacházeti pro doklady do středověku. Podnes mezi lidem západoevropským rozšířeny jsou pověsti o domových bůžcích, kteří hospodáři štěstí, blahobyt přinášejí, jsou-li s ním ve shodě, váží-li si jich a nechává jim na mise zbytky jídel. Jsou dobromyslní, avšak čtveračiví a někdy také škádliví, chechtajíce se, přivedou-li v domácnosti někoho do rozpaků, do údivu.[6])

Vykladatelé podobných pověstí o domových bůžcích svorně shodují se v mínění, že se v nich udržuje upomínka úcty, vzdávané duším zemřelých předků, kteří po názoru lidovém neopouštějí po smrti svých příbuzných, svojí domácnosti, čas po čase vycházejíce obyčejně v noci v podobách lidí maličkých ze svých tajemných útulků, hospodaří nadále, pokud nejsou rozhněváni, na prospěch pohostinné rodiny, jež jim jídla schovává a jim pozornost věnuje.[7])

Slované měli a mají také svoje bůžky domové. Název jejich polský „dziad", rusínský „did, djod", ruský a český „děd" nasvědčuje tomu, že to byli po domnění lidu slovanského duchové zesnulých předků, pradědův. U Rusů slove skřítek „dvorovoj" (»дворовой«) nebo „domovoj" (»домовой«) nebo také „děduška domovoj" (»дѣдушка домовой«) nebo „chozjain, chozjainuško" (»хозяинъ, хозяинушко«), „gospodar" (»господаръ«) a pod. Podle toho, kde bydlí, zda v chlévu, nebo za pecí atd., má zase názvy zvláštní „chlěvnoj" (хлѣвной), „zapečennik" (запеченникъ) atd. Také u Jihoslovanů udržují se zbytky úcty domových bůžků. Pověsti slovanské o domových bůžcích podobají se všeobecně rozšířeným pověstem cizím. Podrobností schválně pomíjíme, mohouce čtenářstvu doporučiti zvláštní studie o této látce od Ad. Černého a Dra. H. Máchala, kdež zároveň snesena bohatá literatura odborná.[8])

České staré názvy bůžků domových, jež nejčastěji se vyskytují, jsou (uvádíme je v pořádku, v jakém se objevují v staročeských památkách): **skřítek** čili **škřítek,**[9]) **diblík, šotek, hospodáříček.**

* * *

Čtoucí, jenž poněkud aspoň všímá si lidového podání českého, snad ví ze zkušenosti, že také po vlastech československých kolují podnes přežitky, upomínající na důvěru a úctu, vzdávanou skřítkovi. Dobře usuzují, kdož sebravše z dnešního lidového podání vhodná svědectví, dokazují odtud pravděpodobně, že staří Čechové ctili a vzývali ve svých domácnostech ochranné bytosti, domové bůžky a že zkazky o skřítkovi, které podnes mezi lidem českým se vyskytují, jsou zbytkem oné úcty.

Lidové podání české za dlouhou a dlouhou řadu let značně vybledlo a usychá víc a více. Bývalo plnější, mívalo více původních, rázovitých znaků, zejména, pokud se týče slovanského bájesloví, než teprve nyní, kdy dlouhé věky otřely jednotlivé jeho rysy, pozměnily je ledabylými přívěsky pozdějšími a původní ráz znešvařovaly příměsky cizími.

Chce-li kdo nabyti spolehlivých zpráv o některém rázovitém zjevu podání lidového, potřeba, aby se vedle pilného sbírání nynějšího podání lidového obrátil, pokud ovšem možná, také ku pramenům starším než je lidové podání v podobě nynější, kde často jen kusé a mnohdy již nesrozumitelné úlomky nasbírá místo původní plné podoby. Staršími prameny v tomto případě míníme staré spisy. Ve spoustě mravokárných, rozvláčných stesků pravidelně nejvíce rozprášeny jsou drobty malé i větší, zvěsti o lidovém podání. Snůška drobtů těch, kterých se dohledá kulturní historik po delší, nezáživné a nelákavé četbě suchých traktátů náboženských, aneb objemných, duchamorných výkladů učeneckých i všech jiných starých skladeb obsahu rozmanitého, lépe někdy

objasní původní význam takové jaké zkazky lidové, než zkomolené, vybledlé zprávy nynějšího podání lidového, kterým často sběratel vůbec nesnadno rozumí, nemoha nikterak zceliti mezery, vzniknuvší mezi rysy, podnes ještě zachovalými. Úsudky jen na základě obyčejně neúplných a někdy ještě znešvařených rysů těchto, sebraných v době nynější mezi lidem, snadno mohou zablouditi na scestí.

Abychom jasněji pověděli: české lidové podání o skřítkovi (tak jak nyní je slýcháme) je chatrný zbytek a úlomek bohatčjšího druhdy podání. Zprávy o něm zachovány jsou v různých památkách staročeských ať již obsahu jakéhokoli. Zprávy ty, pokud jsme dosud četli památky staročeské z doby nejstarší až do konce století XVIII., jsme vybrali a tuto pokusili jsme se upraviti z nich nástin, co staří Čehové věřili o skřítkovi.

Čtoucí pozná, že starodávné zkazky lidu českého o skřítkovi, věrně vždy doložené ze skladeb starých, přirozeně v ledačem se shodují s nynějšími přežitky staré víry lidové ve skřítka, ale v ledačem se také liší. Budiž konstatováno hned na tomto místě, že po návodu, s jakým se setkáváme v nynějším podání při získání skřítka, „špiritusa“ (nošení vejce od černé slepice pod levou paží atd. — srv. poznámku 10) není v staročeských zprávách ani potuchy, ačkoli podávají o skřítkovi zvěsti rozmanité, četné, všeho druhu. „Špiritus“ čili „špírek“ i jiná jména jako „lucek“ a pod. jsou patrně pozdější přívěsek, uměle zosnovaný a připojený ku původní látce. Cizí, umělý původ (asi knižný) hlásá již jméno samo. Jisto je, že nikde se neobjevuje ve spisech staročeských název „špiritus“, „špírek“ a pod. jakožto slovo souznačné se jmény hospodáříček, skřítek, diblík, šotek. Je jisto nade vši pochybu, že je to smyšlénka umělá a že teprve později nejspíše vlivem knižným ujala se mezi lidem, smyšlénka, která nesmí býti ztotožňována se starodávným, rázovitým podáním původu domácího, lidového.

Skřítek, šotek, hospodáříček staročeský nerodil se z vejce černé slepice nošením pod paží atd., nýbrž, jak výslovně píší skoro všichni spisovatelé staročeští, jichž se dovoláváme, je podle zkazek lidu českého v podstatě úplně podobný jinoslovanským bůžkům ochranným, domovým, kteříž byli pokládáni za pradědy, předky té které rodiny, domácnosti, za předky, žijící i po smrti se svými potomky, svěřenci. V ten rozum vesměs hovoří staročeští mravokárci i slovnikáři o skřítkovi. Přidružila se smyšlénka o líhnutí špírka k dávnému podání lidovému o skřítkovi až v době novější a srostla tak nepoznatelně, že by snadno mohla býti pokládána za původní, starou lidovou zkazku o hospodáříčkovi. Věrohodné doklady staré souhlasně však svědčí proti tomu.

II. Staročeské zprávy o skřítkovi z doby nejstarší až do stol. XV.

Jako jiní národové, slovanští i cizí, ctili také staří Čechové domácí, ochranné bůžky. Památky staročeské podávají plno dokladů. Čteme již u letopisce Kosmy, kterak prý na plecích svých přinesl praotec Čech do nové vlasti bůžky domácí (Kosmas píše latinsky „penates") a stanuv na Řipu, položil je na zem.[11]) Zápis Kosmův nemá však pro nás velikého významu proto, že to může býti u něho jako jindy bývá, zejména v líčení šerých dob nejstarších, pouze ohlas a napodobení četby klassických děl latinských. Narážka jeho byla by pak tudíž jen bezděčná

Také výrok Dalimilův jen s opatrností uvozujeme. Překládá Kosmův název „penates" — podle dohadu Jirečkova[12]) — „dědky". Rýmuje v ten rozum o příchodu Čechově:

„Vybra sě (Čech) se všemi z země,
jiejž bieše Chrvati imě,
i bra sě lesem do lesa,
dědky své na plecú nesa."

Nepřičítáme také tomuto, ač zajímavému dokladu důležitého významu, poněvadž teprve dohadem byl z textu staročeského vyčten.

Pro svědectví jdeme jinam. Zapisují-li **nejstarší slovnikáři** staročeští do snůšky slov souvěkých názvy ochranných bytostí domových, svědčí to nade vši pochybu, že víra a zkazky o nich jistě mezi lidem českým kolovaly. Nebyl by jich uvozoval slovnikář ve sbírce obvyklých slov českých. V Bohemáři zapsán název (skrzyetek) „skřietek."[13]) V Nomenclatoru přeloženo latinské jméno „titinillus" po česku „skřítek" (psáno v rukopisu „skrzyteg").[14]) Klen Rozkochaný zaznamenal název „škřietek" (psáno v rukopisu „sskrzyetek.")[15])

Z toho všeho vysvítá, že slovo „skřítek", kterého podle četných svědectví pozdějších pod týmž jménem známe jakožto bůžka domácího, nebylo jako název nějaké nové bájeslovné bytosti vymyšleno teprve ve století XIV., když souhlasně tři nejstarší slovnikáři je přibírají z úst lidu českého do seznamu slov tehdejších. Patrně název sahá do dob starších, než teprve byl od slovnikářů zapsán, do dob dávných. Podobá se odtud pravdě, že lid český již dříve, než slovnikáři název zaznamenali, vyprávěl si o ochranné bytosti, jež v domácnostech vládne, o skřítkovi. Mimo to také název souznačný „diblík" (zdrobnělina slova „ďábel") již doložen v Nomenclatoru[16]) a u Klena Rozkochaného.[17])

Oba názvy skřítek (škřítek) i pozdější diblík značily starým Čechům bůžky domové. Bosák Vodňanský vykládaje po česku jméno la-

tinských penátů („penates, domestici dii t. j. domovní bůžkové"), užívá slov, přímo položených vedle sebe: „diblíci, škřietkové." [18]) Všech dalších svědectví slovnikářských, souhlasných, jako na př. u Tom. Rešela Hradeckého, u mistra Veleslavína není, tuším, potřeba ještě na potvrzenou se dovolávati.

Že nebylo slovo „škřietek" ve století XIV. u Čechů neznámé, zaručeno vedle zápisů slovnikářských doklady, že lidé někteří tak byli nazýváni, jakž svědčí listinné záznamy z r. 1374, 1398 a pod. [19])

Jde však nyní o to, abychom poznali, co věřili tehda Čechové o skřítkovi. Věřili, že je to bytost tajemná, jež po domě se zjevuje a leckdy tropí žerty, škádlí. Komu tane z dějin politických na mysli velebná postava **Karla IV.** ve skvělém zlatohlavu panovnickém a nádheře královské, zaměstnaného při vážných, důstojných výkonech vznešeného jeho úřadu, sotva uvěří, že se dovádiví skřítkové odvážili pokoušeti také urozeného tohoto panovníka. Podle vlastních jeho slov přihodila se mu věc nevídaná. Představme si živě malý idyllický obrázek ze života Karlova. Ulehl po večeři na lože. Tu skřítek se svou družinou prováděl po komoře skotačivý rej. Kromě jiného hodil číši, až se od stěny odrazila. Nechť si raději vypráví Karel IV. svoje zkušenosti, jak je ve svém životopisu zachoval budoucí paměti, [20]) sám, abychom popisu svými slovy neukrátili a nepřekroutili.

Píše doslova takto: „V ty časy (r. 1335) jedechom jednoho dne z Hrádku do Prahy, chtiec k otci našemu, jenž v ta doby bieše v Moravě. I přijedechom pozdě na hrad Pražský (do) domu purkrabinského, kdežto dřéve bydlili sme, (než sieň veliká byla udělána). A v noci položichom se na lože a Bušek starší z Vilhartic na druhé před námi. A bieše oheň veliký v komoře; neb bieše (v) zimě a mnoho svěc hořalo v komoře, tak že bylo světla dosti a dvéře i okna všecka byla zavřena. A když počechom spáti, tehdy túlá se cos po komoře jako člověk, tak že oba procitichva. A my kázachme dřéveřečenému Buškovi vstáti a opatřiti, co by bylo. A on vstav, zchodi po komoře a ničehož nenalezl, ani viděti co mohl. I učini větší oheň a viece svěc zažehl. A šed k řepiciem, ježto stáchú plny vína na laviciech, a napiv se, postavi (čieši) blíž od veliké sviece hořiecé a potom položi se na loži zase. A my oděvše se pláštěm našim seděchme na loži a slyšechme debs chodícieho, ale nemohli sme ižádného viděti. A tak patřiece s dřéveřečeným Buškem na řepice a sviece, uzřechom, nalit řepici cos vrže přes lože Buškovo od jednoho kúta komory až na druhú stranu. A obrazivši se o tu stěnu i pade prostřed komory. A my to vidúce, lekli jsme se přieliš, a vždy slyšeli sme, ano cos chodí po komoře, avšak nižádného sme nevidéli. A potom když ten debs přesta, my požehnavše se znamením sv. kříže, ve jmě pána Krista spali sme až do jitra, a ráno vstavše nalezechom čéši prostřed komory, jakož byla vržena. A ukázali sme to našim čeledínóm, kteřížto ráno k nám přišli biechú."

Podobně líčí příhodu **Beneš Krabice z Veitmile**,[21]) dodávaje, že kaplan Jana Jindřicha, bratra Karlova, jménem Matěj, vysvětlova onen zjev působením duchů Skřítků („Krzetky").[22])

Vlivem obnovovaných zákazů církevních ošklivil si lid pohanské obřady a zvyky, zapomínal ponenáhlu na stará božstva pohanská. Nemoha se však předce vymaniti dlouho z nejasných, naukami víry křesťanské zatlačovaných a zkomolených upomínek a přežitků doby pohanské, pokládal návodem kněží, jej kárajících, vše, co mu připomínalo onu dobu, vše, co si s sebou bezděky přenesl z doby pohanské do církve křesťanské — za hříšné, čertovské a ďábelské. Podobně se stalo, že bývalí domácí bůžkové pohanští, jejichž úcta pevně byla zakotvena v srdcích lidu pohanského, přetvořeni výkladem církve křesťanské za ďábelské příšery. Horlivý kazatel nemohl jich tak snadno vypuditi z domácnosti staročeské. Skřítkové požívali důvěry i u křesťanů nadále, ale s přídechem obavy, vzbuzené hlasem poučujícího duchovního, že přece nedobře svěřovati svou domácnost takovým potutelným ďábelským zjevům. Z pohanských, ochranných bytostí stali se takto domnělí zlí, šáliví duchové, ďáblíci, diblíci, čerti. Skřítkové uvozováni pak bývají ve styku s čerty, ďábly.

Rozpustilý sluha **Mastičkářův** Rubin vychvaluje paním zázračné masti, hlásá o třetí schránce, pokřikuje:

„A totoť jest puška třetie,
pro tuť baby skřietkem k čertu vzletie."[23])

Skřítka zná také mistr **Hus**. Vytýkaje duchovním, že při modlitbě hřeší, v rychlosti vynechávajíce leckterá slova, zmiňuje se o úsloví, že slova podobná, hříšně vynechaná, sbírá tajemná jakási bytost, „skřietek": „A jakož žernov, když nenie právě zkřesán, nedobře mele zrn, než na přeskáčku, též my řiekáme ne všech, kteráž máme řiekati, slov; protož jest přípslovie toho: ‚Úlomky hodinných slov zbierá skřietek.' O co jich nazbierá po druhých!"[24])

Podobným tajemným zjevem byl soudruh skřítkův diblík. Jasně naznačil pověru lidu staročeského o něm **Václav Koranda**, rozhorliv se v náboženské polemice: „Tento pak pisák, kdež položil, že se nedá viděti (Kristus ve svátosti), v tom zavierá, že Pán Kristus, mluviece s žalostí, jest křesťanóm za diblíka, kterýž někde bývá, ale nedá se viděti."[25])

Úsloví staročeské v týž rozum vyklouzlo staročeskému kazateli při latinském výkladu, kterak prý může ďábel pokoušeti smysly každého člověka, „že sě mezi nimi tluče jako diblík po domě."[26])

Rozprávěli staří ještě jiné „potvorné jakés věci o obludách a diblících nebo pitomých čertích".[27]) Rozumí se (byla o tom zmínka nahoře), že na dále obou jmén buď pospolu buď střídavě bylo užíváno při pojmenování domácích bůžků, kteří za šalebné mamiče, za pekelné bytosti stále jsou vyhlašováni.

Vzniklo u Čechů domnění, že skřítkové čili diblíkové jsou duše děťátek nekřtěňátek. Zajímavý tento názor lidový o skřítku zachoval budoucnosti **Ctibor Tovačovský z Cimburka** († 1494). Rozepsal se o tom: „Dítky zmrlé, kteréž při porodu zmírají, vyobcují z pohřebův jiných křesťan, ježto to dítě bude pošlé z bohabojných manželuov, cnostně živých . . ., kteří příliš budou toho žalostni pro tu příhodu na ně dopuštění a rádi by za to smrt vzali. Tožť to dítě za nekřtěné položí a odsoudí za skřítka neb diblíka.“ [28])

Tak věřil lid český. Dotvrzuje to později shodně **Poličanský**. Líčí, jak nějaký člověk „počal sobě velmi nad tou bídou stejskati a naříkati, rozprávěje lidem, že když má na něj nějaká starost anebo neštěstí přijíti, vždycky proti němu nějací neznámí děti v jeho stavení pláčí, nevěda a nerozuměje tomu, že jsou nemluvňátka a nekřtěňátka.“ [29]) Doklad o soustrasti neznámých bytostí, které v podobě dětí hospodáři věští svým pláčem pohromu a neštěstí hrozící a jsou to podle Poličanského nekřtěňátka čili podle Tovačovského děti nekřtěné, odsouzené za skřítky nebo diblíky, světle ukazuje víru lidu českého o skřítkovi. Podobně vyprávěl si sousední lid bavorský o dětech nekřtěných. [30])

III. Skřítek v podání lidu českého ve stol. XVI.—XVIII.

Nezaplašili mravokárci a nevyhladili skřítkův ani přisuzováním moci ďábelské, kouzla pekelného od krbu staročeských domácností. Názor o nich v různých podobách koluje ve století XVI. a ve věku dalším i dalším. Víra lidu českého ve skřítky byla pevně zakotvena v podání z dob dávných, z časů pohanských. Vlivem křesťanství doznala ovšem proměny: skřítkové vyhlašováni byli za bytosti pekelné. Kolovaly pak různé varianty původní zkazky o skřítkovi. Po domnění lidu českého dleli tajemní skřítkové v úkrytech domácnosti, čas po čase domácím lidem se zjevujíce v podobách lidiček, pidimužíků. Lid věřil, že účinně pomáhají v lopotě a klopotě, že bdí nad jejich hospodařením, pečují o blaho rodiny, která jim dopřála pod střechou své domácnosti klidného útulku a ochotného pohostění. Víra ve skřítky tak mocně utkvěla ode dávna v lidovém podání, že nikterak nemohli se z ní Čechové vymaniti. Domníval se hospodář staročeský, že nezbytně skřítků potřebuje při hospodářství, domníval se, že vždy a všude jeho blahé či neblahé osudy, jeho záměry, tužby i práci provází tajůplný sbor skřítků dobrodějů a věřil pevně, že by se potázal s nedobrou, chtě popuditi na sebe skřítky nevlídností, nevážností.

Mravokárci měli tu věru nesnadný úkol. Jako praví synové své doby věřili také zároveň se všemi jinými vrstevníky svými, kterak

skřítkové po domácnostech se zjevují, ledaco kutí, hospodáři prospívají všelicos robotí. Tomu věřili. Chtíce však jiné lidi souvěké, rovněž pověrčivé, na pravou cestu přivésti, namlouvali jim, že působení skřítků je vlastně mam a klam kouzla ďábelského. Mimovolně doznávali, že skřítkové po domácnostech se zjevují, že lidem jim oddaným prospívají, ve skřítky věřili — jenom že to sváděli na vrub příšer pekelných.

V rozhorlenosti rozhovořili se mravokárci někdy dosti obšírně o domnělém působení skřítků po staročeských domácnostech, ovšem (podle ustáleného jejich výkladu) bytostí to čertovských. Jsouce uchváceni horlivostí, vytasili se v pásmu pobožného rozjímání se zajímavými doklady, podrobně líčenými. Patrno, že to, co mravokárci vyčítali svým vrstevníkům a nač hartusili nejvíce, lid věřil a to vše o skřítcích i jejich čarovné moci sobě vyprávěl. Vzácné zprávy o lidovém podání tímto způsobem jsou nám zachovány od rozdurděného kazatele třeba bezděky. O skřítkovi zachováno podobných zpráv tolik, že obraz, jak si ho staří Čechové představovali ve století XVI.—XVIII., máme před sebou úplně ve svěžích barvách zachycený. Obraz mosaikový, sestrojený z jednotlivých částic pestrých, z jednotlivých zpráv starodávných je mnohem úplnější než obraz, který bychom chtěli seskupiti ze zpráv z lidového podání nynějšího. Mnoho rysů, jak naznačeno v I. stati, již vybledlo, leckterého kamínku do mosaiky bychom se již mezi lidem nedohledali, mnoho cizích různorodých příměsků připletlo se do původního podání lidu českého.

Otvíráme tedy staročeské knihy obsahu rozmanitého, kde na vetchých listech jsou zapsány bezděčné zmínky o skotačivém skřítkovi a nasloucháme, co všechno přísný mravokárce vypráví o něm jadrnou řečí starodávnou na základě zkazek lidu českého, proti kterýmž brojí.

Kde se v domácnosti staročeské něco ať obyčejného ať podivného stalo, kde co jen zašelestilo, měli hned pohotově (jak věřili) původce toho — skřítka, diblíka, hospodáříčka nebo-li šotka. Děcko v kolébce nespalo klidně. Ze sna se vydésilo. Kdo děsí a straší robě? — Zkušenější dali v odvetu, že to hospodáříček, tajemný duch domovní. Ba uměli zároveň poraditi, jak možná dítěte proti němu uchrániti. Prozrazuje ve vyčítavé rozpravě svojí kněz **Štelcar Želetavský**,[31]) kterak bylo zvykem posluhovati dítěti večeří Páně, „aby pokojně spalo, aby ho šotek, hospodáříček, ďábel, duch domovní nestrašil."

Široce rozepsal se o hospodáříčkovi **Abraham z Günterodu** v přídavcích ke Kyropaedii Xenofontově.[32]) Sebral z úst lidu (jak několikráte napovídá), čeho se doslechl o skřítkovi, o úctě jeho rozšířené mezi lidem a proplétaje svůj důkaz, že hospodáříčkové jsou jen ďáblové, učenými citáty a všelijakým rozumováním, zapředl do pásma výkladu náboženského řadu zajímavých podrobností. Nechtíce jeho popisu a zpráv umenšiti, otiskujeme v dalším doslovně jeho důkaz. Aby čtoucí měl jaký taký přehled o zprávách z podání lidového, za-

sypaných spoustou citátových plev a suchopárem učených, klikatých vývodů, rozlišujeme v tisku zprávy, čerpané z podání lidového (aspoň jak vysvítá z řeči spisovatelovy) od ostatního výkladu. Píše tedy Abraham z Günterodu v ten rozum:

„Co jsou pak ti (ať také tuto o nich nětco dotknu), kteříž jakési maličké diblíčky v domích svých za hospodáříčky chovají, jim domy, koně a jiný dobytek k opatrování poroučejí? I jistěť také nic jiného nejsou než napřed psaným manům ďábelským podobní modláři a odtrženci od Boha, kteříž při svém hospodářství Pána Boha a jeho božské požehnání od sebe vyhánějí a ďáblu je k opatrování poroučejí a jemu brloh v domích svých dělají; nebo takoví hospodáříčkové jistě nejsou nic dobrého a žádní dobří hospodáříčkové, jakž se mnozí falešně domnívají, ale jsou přeškodní statkův, těl i duší lidských mrháčkové a summou sami pekelní ďáblíčkové — což se z těchto patrných důvodův prokázati může:

Předně, že nejsou z počtu dobrého a neporušeného stvoření Božího, kteréž by nebylo z ďábelského pokolení: Andělét dobří nejsou, neb se v písních sv. nic o takových andělíčcích ani o jiných andělích nenalézá, aby se v takovém potvorném spůsobu lidem ukazovali, jako tito, kteřížto někdy se smějí, někdy pláčí, někdy skáčí, jednak s svými pohrávají, jednak je bijí a jednak tak i jinak se přetvářejí, ovšem pak aby v takovém pověrčivém spůsobu od Boha a spoléhání na jeho božské požehnání odvozujícím a k lenosti i k rozličným pověrám lidem sloužícím a summou ku potupě Boží se vztahujícím, jako tito zlí hospodáříčkové, lidem v statcích jejich měli posluhovati.

Nejsou to ani nějací smyšlení, ani dobří, ani zlí andělíčkové, kteříž by tehdáž, když ďábel v nebi s jinými svými anděly zhřešil, ani s Bohem, ani s ďáblem nedrželi a kteříž by naději k spasení ještě měli a proto i lidem posluhovali. Kterážto smyšlénka žádného základu v písních sv. nemá; nebo Kristus Pán zjevně praví o těch andělích, kteříž s ďáblem zhřešili, že budou zatraceni, poněvadž v soudný den takový ortel zatracencům vysloví: „Jděte ode mne zlořečení . . .“ A nic tu ani Kristus Pán, ani apoštolové jeho o těch obostranních andělích, ani o tom, aby kteří z nich v dobrém měli lidem posluhovati, nepraví; ale všecky k odsouzení oddané vyhlašuje. Protož to domnění o luksbrudrských andělích žádné podstaty nemá.

Nejsou také ani žádní maličcí človíčkové; nebo Pán Bůh jiných lidí nestvořil, kteříž by nám známi nebyli a tak se divně přetvářeli a proměňovali, jako oni činí.

Nejsou také Pygmaei totiž třipídní mužíčkové v Indii, kteří s jeřáby válčívají; nebo ta poupata malá, jakž Athenaeus svědčí, nejsou lidé, ale jsou z pokolení opičího, aniž sem do těchto krajin přicházejí, ani v nich trvati mohou.

Nejsou také z počtu jiného stvoření buď na zemi, aneb v povětří, aneb v moři a v vodách byt svůj majícího, poněvadž ta všecka stvoření jsou němá a přirozené své podstaty měniti nemohou.

Nejsou také ani duše těch lidí, kteří z tohoto světa jakýmkoli způsobem pojati bývají nebo proti tomu svatý Chrizostom v druhém kázání svém o Lazarovi píše a ukazuje, že se duše lidská v ďábly, aneb v nějaké obludy, jakož i tito hospodáříčkové jsou, neproměňují, jakž někteří tehdáž nesmyslně smyslili . . .

Poněvadž tedy žádným třetím stvořen m, mezi anděly a lidmi, ani z jiných dobrých věcí stvořených nejsou, protož již nic jiného nepozůstává, než že jsou konečně sami ďáblové, kteříž pro svedení lidí i v anděly světlosti, ovšem pak v malé mužíčky se proměniti mohou.

Druhý důvod, že ti hospodáříčkové jsou ďábelské obludy a zlí duchové jest ten: že jsou oněch starodávních pohanů domovní bůžkové; nebo pohané chovali v svých domích nějaké duchy, jimž říkali Lares, Lemures, Penates, Dii tutelares. Ty oni měli za dobré duchy a ochranné bohy svých příbytkův, je velice ctili, časté jim oběti činili a všelijak jich sobě vážili, proto že se domnívali, že jim domy, města a hospodářství jejich spravovali a ochraňovali, jimž se také ti ďáblíkové podobně jako nyní v způsobu maličkých človíčkův ukazovali. O nichž se v spisích pohanských mnoho nachází . . . Jakož tedy ďábel předešle pohany svým falešným a ošemetným hospodařením šálil, tak i nyní s některými zpohanilými a bohaprázdnými lidmi zachází a jim domy jejich a hospodářství spravuje a je podle své zastaralé lsti a chytrosti, rovně jako ony pohany šálí a podvozuje a v věčné zatracení uvésti usiluje.

Třetí důvod, že ti pidimužní hospodáříčkové nic dobrého nejsou, každý odtud může vzíti, že toliko mezi oněmi neznabohy a hroznými bezbožníky a modláři pohanskými bývávali a ještě i posavad toliko bezbožných a pověrčivých lidí se přidržejí, ježto dobří duchové mezi takovými bezbožníky býti nemohú.

Čtvrté i to za jistý důvod jest, že ti hospodáříčkové nejsou dobří duchové, že to jistým zkušením vyhledáno jest, že ten ďábelský hospodáříček, u kohožkoli sobě hospodářství zarazí, ačkoli se zdá, že to aneb jiné dělá, aneb opatruje, však toliko na větším díle lidi tak mámí a šálí, aby se jim zdálo, že jeho opatrováním při hospodářství jejich všecko se daří a že hovádka a dobytek jejich tyje, ježto v pravdě a v skutku nic nespravuje, než tak se ošemetně staví a hovádka jejich rovně tak krmí, jako svou čarodějnou rotu falešnými a kouzedlnými jídly nasycuje, mezi nimiž však předce hladoviti co onen Tantalus mezi jablky zůstávají; nebo větrem jich vycpati a vysytiti nemůže, aneboť jako zloděj, čemuž i hlídače hovad učí,

na ně krade a jim dává. Pakli časem vždy nětco opravdu dělá a zřízeným obrokem a pící hovádka krmí a jich hlídá, však v tom vždy svou přeschytralou faleš ďábelskou, jakž hned oznámeno bude, provozuje. Tak jest pak nestydatý v tom svém mámení při těch, kteréž již opanuje, že se nestydí hned zjevně to své mámení, šálení a divné kejklířství před nimi provozovati. Čehož tuto jednoho příkladu nemohu pominouti. Mám toho jistou zprávu, že v jednom městečku zde v Čechách, v jednom domě takový hospodáříček se zdržoval a některý den, když dívky ráno do kravína šly, chtějíce kravám jísti dávati, i našly je všecky při stropě viseti. Čehož ony ulekše se, nechaly jich tak a zavřevše kravín, šly zase do jizby. Potom po chvíli jdouce zase do kravína, našly zase všecky krávy u koryt státi, jakž prvé stávaly, a tu jim teprva jísti dávaly a což potřebí, při nich spravily. V témž domě také i to udělal: Na komoře, kdež semenec, len, proso, mák, hrách a jiná zahradní semena v nějakých nádobkách stála, všecka ta semena, co jich tam koli bylo, z nádob na podlahu na jednu hromadu vysypal a spolu smíchal. A když hospodyně na komoru přišla a ta semena tak pěkné smíchaná a vysypaná viděla, nemálo se tomu podivila, proč by jí to její hospodáříček udělal. I zanechajíc toho tak, šla z komory a velmi se o to starala, kterak by zase to sobě přebrala a při tom snad tomu svému hospodáříčkovi dobrou večeři zanechala aneb nějaký dobrý koláček upekla za takové jeho dobré dílo. Na druhý den pak šla zase do té komory a tu ta všecka semena, každé obzvláštně v svých nádobkách stojící a tak čistotné jako prvé bylo, nalezla. Což oboje v pravdé nic jiného nebylo, než pouhé mámení toho ďábelského hospodáříčka, kterýž sobě s svými služebníky divné hříčky a kejklzoky provozuje a s nimi divně pohrává. Jakož i na jednom místě slyším, že sobě ti páni hospodáříčkové i některých potřeb k svadbám svým vypůjčovati směli. Ale jaké jest manželství a jaké jsou svadby mezi duchy? Avšak se lidé tak zaslepení našli, že jim i v tom posloužili.

Pátý důvod, že ti hospodáříčkové jsou zlí pekelní ďáblíčkové, jest ten, že lidem a svým vlastním ochráncům, jakž na statcích a nábytcích jejich, když jim v jistý čas jídla nenechají, nebo nětco vhod neudělají, vždy nějakou škodu udělají, ale také i dušem jejich škodlivé a lstivé úklady strojí a je na věčné zatracení přivozují. Ale dobří duchové, kteříž lidem v čas potřeby od Boha k službě posýláni bývají, dobrým a pobožným nikoli neškodí. Než ďábel se v tom kochá, aby i svým manům

a holumkům co nejvíce i na zevnitřních věcech škodil. Tím pak obzvláštně dušem lidským škoditi začíná, když mnohým takové o sobě smýšlení vnuká, že jest něco dobrého a aby jeho i před jinými tak vymlouvali, říkajíce: že těm toliko škodí, kteříž mu překážejí a jeho sobě nic neváží, ale kteříž ho šetří, že on jich hospodářství dobře opatruje a tak kdyby zlý duch byl, že by nemohl lidem tak dobře činiti. Kteříž takovým domněním jako nějakým lepem od něho zapleteni bývají, tyť on již začíná vždy dále sobě zavazovati a oslepovati, aby hrozným a přeschytralým úkladům jeho nerozuměli, kterýmiž duše jejich na zatracení uvésti usiluje; nebo ďábel rovně tak činí, jako chytrý lovec a čihař, kterýž chce ptáčka polapiti, nejprve mu pěkně hvízdá a rozličné vnady prosejpá, aby ho tím dříve pod své síti mohl podtrhnouti. Též i na zvěř rozličné nástrahy a léčky strojí a když ji do svých léčí dostane, potom ji zbije. Týmž způsobem i ďábel, přelstivý úkladník a lovec duší lidských, všelijakými pěknými způsoby o to usiluje, aby lstivě lidi do svých léček a pod své síti mohl přivábiti. Protož jakož čihař nerozumným ptáčatům zob a jiné vnady prosejpá, tak on také to své falešné a k nepracovitosti sloužící hospodaření jako nějakou sladkou vnadu na svém humenci, totiž v domích těch, kteříž Božího opatrování pobíhají a v rozličné pověry se vydávají a tak hloupí jsou, že jeho šibalství nerozumějí, prosejpá a je tím k sobě vnadí, když jim nětco dobrého při hospodářství jejich učiní. A tím svým licoměrným dobře činěním jako nějakým libým hvízdáním srdce jejich k sobě vábí, aby dále vždy pod jeho sítí byli a těmi i jinými jeho pěknými tvárnostmi, jako ptáčata zobem se krmili, tak aby tomu jeho lstivému hospodaření a hlídání hovádek rádi byli a sobě je jako ptáčata zob libovali, že se tak všecko bez jejich starosti a práce dobře opatruje a aby skrze to takovým domněním od něho krmeni byli, že jest nětco dobrého a tím spíše k němu víru a doufání přiložili, jej ctili a opatrovali. A tuť již i hospodáře a hospodyni i čeleď jejich v lenost uvozuje a od doufání v Pána Boha a v jeho božské požehnání odvozuje a všecku jejich mysl a srdce k sobě obrací, aby toliko v jeho ďábelské hospodaření a opatrování naději svou skládali. A vloudíc je věrou a doufáním jejich na to své ďábelské humence, potom je již do svých léčí vráží a pod své síti podtrhuje a čím dále, vždy je více v rozličné pobočky, pověry, nýbrž i ďábelské kouzla, čáry a hadačství při všelijakém jejich hospodářství zaplétá, aby se již nesnadně z těch jeho povětrných ďábelských tenat a léček mohli vymásti.

Některé pak i zde hned sobě znamenává, kterýmž z vlasův jejich vrkoče plétává a v tu pověru je i jiné uvozuje, že takoví lidé bývají znamenitě šťastni. Když je pak sobě tak zlapá a podmaní, tehdy naposledy i duše jejich hrozně morduje a na věčné zahynutí (ač nedá-li jim Pán Bůh pokání činiti) přivozuje.

Naposledy i v tom svou zlost ti hospodáříčkové prokazují, že každý ten hospodáříček nad těmi všelijak vymstiti se usiluje, kteříž jeho ošemetnému a úkladnému hospodaření vyrozumějíce, jemu z příbytkův svých hospodu vykropují a od sebe vyhánějí. V čemž jistě prokazuje svou ďábelskou a vražedlnou zlost; nebo poněvadž nerad svůj brloh opouští, protož nemoha se jináče vymstiti, aspoň nějakou škodu na jmění jejich jim udělá... Avšak více nemůže těm lidem ublížiti, kteříž ho z svých příbytkův vyhánějí, než což mu Pán Bůh pro zkušení jejich, jak při Bohu stálí u víře budou, dopustí; ale jest jim lépe, aby na zevnitřních věcech nějakou malou časnou škodu pocítili, nežli by nenabytou věčnou škodu na duši své snášeti musili, kdyby se ho nezhostili. Při čemž ten přeschytralý šibal i tu lesť kuje, aby netoliko ti, kteříž ho v svých příbytcích za šafáře chovají, toho se obávali, aby jim také nějaké škody nestřapal, kdyby ho z šafářství složili a tím aby ho nesměli od sebe vybyti, ale také i jiní, kteříž ho nechovají, aby o něm nějaké dobré smýšlení vzali, jako by něco dobrého byl a jako by pro nevděčnost těch lidí, kteřiž ho vyhánějí, takové škody na ně přicházely. Taková přeschytralá lest jest toho nejúhlavnějšího nepřítele duší lidských.

Kteřížkoli tedy takové hospodáříčky v domích svých chovají, co jiného činí, nežli pohanské Lares, Penates a Lemures, totiž domovní čertíčky za své hospodáře přijímají. Nejsou-liž tak hrozní modláři, jacíž byli oni staří neznabohové pohanští, kteříž takové bůžky v svých domích chovali? Nejsou-li pak praví ctitelé a manové pohanského ďábla Trofonia? Neboť jakož oni pohané domovním bůžkům rozličné oběti obětovali a nimi je krotili, aby jim dobře hospodařili a jich neopouštěli, tak tito zpohanilí křesťané těm svým hospodáříčkům pokrmy své, z nichž sami jedí, obětují a jiné rozličné pověrné ceremonie při něm zachovávají, aby jim také dobře jejich hospodářství spravoval a trhal-li by se od nich pryč, aby tím spíše chudinka při nich zůstal. Jakož onino manové Trofonia jeho ďáblíčkům, kteréž lemures nazývali, i samému Trofoniovi koláče obětovati a jemu je do jeho hrozné propasti nositi musili, tak tito ne z mušení, ale dobrovolně v jisté dni svému hospodáříčkovi nejen koláče, ale ze všech svých jídel vždy něco obětují a zanechávají. Jakož oni proto těm ďáblíčkům koláče obětovali, aby bezpečně a beze škody do propasti k ďáblu Trofoniovi vlézti a potom zase od něho bez úrazu vylézti mohli, tak i tito proto tomu svému hospodáříčkovi jídla nechávají, aby jim hrnce, mísy, talíře nepotloukl, aneb při dobytku nebo na jiných věcech nějaké škody neudělal a tím ho sobě ukrotili, aby je tím povlovněji do svého pekelného brlohu spustil; než potom aby jim měl zase z něho pomoci, v tom se nebozí hrozně zmýlí.

Jakož oni Trofoniovým ďáblíčkům sukničky aneb košilky dělávali a v nich do jeho peleše lezávali, tak tito také svým ďábelským hospodáříčkům sukničky a jiné šaty dělají, do nichž je však oni sami lstivě zakuklují a jim oči rozumu jejich tak chytře zaklopují, aby je všude po své vůli, jakožto od nich právě zaslepené, kam by koli chtěli, vodili a naposledy do pekelné propasti s sebou uvedli. Těmi všemi a jinými rozličnými spůsoby, (jim samým, kteříž s takovými hospodáříčky zacházejí) kterýmiž ho ctí, to na sobě prokazují, že jsou hrozní oslepenci a manové ďábelští Bojí se, aby jim hladem aneb zimou nescepeněl, ježto žádný duch ani pokrmu ani oděvu nepotřebuje. A slepci nerozumějí tomu, že mu bezpotřebně jídla nechávají, poněvadž to vše, což mu nechají, jestli však toho kočky nebo psi nepožerou, ráno zase v cele nacházejí. Bojí se, aby jim škody neudělal, ježto kdyby dobrý duch byl, nebylo by se jim toho potřeba báti. Jim se zdá, že jim mnoho při jejich hospodářství přibývá, ale nerozumějí tomu, že jim všech věcí k spasení duši jejich přemizerně ubývá. Jim se zdá, že koně a jiný jejich dobytek tlustne, ale nevidí toho, že duše jejich přehrozně hubení. Jim se zdá, že to jejich hospodaření a hlídání hovádek jest opravdové, ale neznají toho, že není než pouhá ošemetnost a pouhé mámení a kouzlení ďábelské. Jim se zdá, že jim velmi činí, ale necítí toho, že jim lstivě duši jejich hubí. Jim se zdá, že jest něco dobrého, aneb andělíček s nebe seslaný, ale nevědí o tom, že jest ten nejhorší duch a sám čertíček z horoucího pekla vyslaný. Jim se zdá, že tím, že ho chovají, nic nehřeší, ale zaslepenci nevidí toho, že jsou hrozní a od Pána Boha zlořečení ďáblovi služebníci. Tak hrozně ďábel ty lidi oslepuje, kteříž se Pána Boha, jeho božského požehnání a slova spouštějí, aby ani jeho přelstivé chytrosti, ani přeošemetnému hospodaření a licoměrné služebnosti ani patrnému šálení a mámení jeho a summou přehrozné zhoubě duší svých vyrozuměti nemohli.

Kdož tedy těchto předložených věcí bedlivě pováží, nepochybuji o tom, že k mému smyslu přistoupí a jakž z těchto důvodů, tak i každodenního zkušení tomu vyrozumí, že ti domovní hospodáříčkové, kterýchž sobě mnozí tak velice váží, nejsou žádní dobří, věrní, upřímní a praví hospodáříčkové, ale pouzí ďáblíčkové, starodávní pohanští domovní bůžkové, škodliví, lstiví, ošemetní, potutedlní, licoměrní lidští pokladačkové a netoliko statkův lidských nejškodlivější mrháčkové, ale i duší jejich nejukrutnější a nejškodlivější mordéřkové a summou sami nejhorší pekelní čertíčkové; ti pak, kteříž je chovají, že nejsou než ďáblovi manové, nýbrž hrozní zrádci a potupníci Boží, protože nad Pánem Bohem i nad svou vlastní duší zrazují a Boží požehnání, kteréž lidi zbohacuje, při hospodářství svém potupují a ďábly nad svými statky za šafáře ustanovují.

To buď na ten čas o domovních bůžcích za příčinou hadačské a kouzelné sekty, kteráž se nejvíce s takovými ďábelskými šafáříčky obírá, krátce ponavrženo. Ačkoli pak tyto všecky připomenuté věci jsou právě dílo satanovo a Pánu Bohu převelmi ohyzdné, hříšné a zlořečené, však jistě jest se všemu podiviti, že se předce mnozí s nimi obírají, což v pravdě sám ďábel svou lstí působí. Nebo jakož prvé ten nejúhlavnější nepřítel a nejschytralejší svůdce duší lidských tak ony pohany oslepoval, že ho v jeho orakulích a věštbách hadačských ze pravdomluvného měli a jemu věřili, tak i nyní mnohé lidi i v křesťanstvu svou ďábelskou lstí tak osedlává, aby také rozličným ďábelským věštbám i pověrám věřili a mnohým je tak zlehčuje, aby se jim zdálo, že tím nic nehřeší, když se k nim utíkají a s nimi zacházejí. Pročež někteří tak říkají: ‚I proč bych se hadačův nedotazoval; však oni pravdu praví a častokrát lidem dobře poradí a pomohou.‘ Aneb: ‚Však ten hadač aneb hadačka nic zlého nepraví; však to nic zlého není, co on radí; však to žádnému na škodu není, že se jeho ptám aneb něco od něho beru; však já proto nemám nic s ďáblem činiti; však ten hadač aneb ta baba musí za to před Bohem odpovídati.‘ Což o svém hospodáříčkovi říkají: ‚Proč bychom ho nechovali; však není nic zlého.‘“ — —

Mohlo by se namanouti domnění, že si Abraham z Günterodu vybájil ze své obraznosti báchorky o skřítkovi, že nastavoval smyšlénkami tam, kde se mu pravdy nedostalo. Tomu však odporují souvěcí spisovatelé jiní, potvrzujíce, že takové a podobné rozprávky o skřítkovi, jaké zachoval budoucí paměti Abraham z Günterodu, opravdu kolovaly mezi lidem českým.

Mat. Poličanský rozjímá ve zvláštní knize o těch, kdož přestupují přikázání Boží. Mezi přestupníky prvního přikázání z Desatera jsou lidé pověrečni. O těch se Poličanský šíře rozhovořil. Z péra mu vyklouzla špetka zpráv o skřítkovi. Líčí jejich podobu, jejich přilnutí k domácnosti v týž asi rozum jako Abraham z Günterodu. Doslovně vypravuje takto: [33])

„Jiní opět křesťané se nacházejí tohoto (I.) přikázání přestupníci, kteříž věří v nějaké neviditelné a nepatrné noční duchy, jež jmenují parkové, skřítkové, ale mohou nejvlastněji slouti noční ďáblíkové a zlí menší duchové. Takoví bludní lidé všelijakou bludnou víru k nim přikládají. O těch nočních ďáblících a lidech pověrečných obšírně v své knížce, jenž slove Koule všeho světa,*) sem položil; jest před rukama tisknutá, kdo chce, může sobě v ní to obšírně přečísti.

Ti takoví duchové v rozličném spůsobu se lidem ukazují — jako v spůsobu malého dítěte, nebo jako opice a tak mámíce a šálíce lidi bludné, přivozujíce je k přestoupení

*) Škoda, že se tento spis asi nezachoval. Posud aspoň marně pídil jsem se po něm.

tohoto (I.) přikázání... Byl jeden sedlák ve vsi Smilkovicích. On maje v svém dvoře noční škřítky — oni se jemu i jeho čeledi nočním časem ukazovávali v rozličných tvářnostech, v osobách a v spůsobích. Jednoho času nočního, když měsíc stavení osvítil, oni svým obyčejem po stavení a střechách běhajíce, štébetali a hráli jako malé děti. A hospodář chtěje se na ně podívati, vyšel nahoru na pavlač, vystoupil nahoru na zábradlo, upadl zpátkem na zemi a srazil hlavu a tu hned duši vypustil, nemohše říci: Bože, buď milostiv mně hříšnému!“

Skřítkové vidouce pána mrtvého, bědovali a hořekovali hlasitě. „A hned v tu hodinu slyšáno tu od těch škřítků plakání a naříkání, jako by litovali smrti a zahynutí jeho. Pohleď ďáblovy lichoty, jak chytře a lstivě umí s takovými zacházeti, kteříž jsou jeho, aby jich nevyrazil z jich bludu.“

Patrno z toho, jak těsně podle víry lidové sloučeni byli skřítkové s osudy domu a hospodáře, jehož ochránci byli. Poličanský ovšem to svádí na ďábelské kouzlo, ďáblovu lichotu, jak nechce mistr tisíce řemesel, čert, vyvésti lidi z bludu, proto je šalbou mámí! Na věci však nic to nemění. Nám tu nejde o výklady Poličanského, nýbrž o lidové podání o skřítkovi, kteréž mimoděk Poličanský zapisuje do své knihy.

Vedle pověsti české zaznamenal týž mravokárce ve své skladbě pověst lužickou rovněž o skřítkovi. Neváháme ji tu otisknouti. Chová v sobě, jak ve stati IV. uvidíme, vzácnou zprávu o působení skřítka na kštici:

„Praví v jedné historii: v Srbích v jedné vsi Perk řečené,*) byl nějaký kněz v novotě Duchem sv. od Boha obdařený a v tý vsi lidé byli téměř všecko pověreční, že sou málo dbali na pravého Boha, než v ledajakési kouzla, čáry svou naději vzkládali. A zvláště sami u sebe smejšleli, kdo by měl u sebe nejvíce skřítkův a komu nejvíce na hlavě vlasy zmotrchají a spletou, ten se za nejšťastnějšího a nejlepšího pokládal.

Ten kněz ty sedláky a lid obecní s velikou prací a násilím, vzavše Boha svého na pomoc s modlitbami nábožnými počal je z toho bludu vyvozovati, a oni pak téměř všickni, slyše slovo Boží od toho kněze, opustili takovou ďábelskou pověru a pravé víry se ujali a ty noční skřítky rozličným spůsobem od sebe honili, pudili a odbejvali.

Potom přihodilo se jednoho času, že nějaký kněz z daleké krajiny k tomu vesnímu knězi šel, a nemoha do té vsi záhy dojíti, opozdil se za vsí a když se přibližoval k plotům a zahradám i viděl po mě-

*) Ad. Černý dovolávaje se této pověsti z mých „Staročeských obyčejů“, domnívá se, že je tu míněn Burg (Bórkowy) v Dolní Lužici. Viz Časopis Maćicy serbskeje, 1890, I. str. 35.

síčném světle, ani proti němu jdou u velikém houfu v způsobu opice a malých dětí, řečí jeho přirozenou rozprávějíce a zhusta mluvíce a štěbecíce. Potom domyslivši si, že sou obludy, ihned je počal zaklínati mocí Pána Boha všemohoucího, aby mu ten houf pověděl, zlé-li jest čili dobré stvoření? Oni mu pověděli: Jsme ďáblové a duchové noční a jmenováni sme od lidí škřitkové.“ Jsouce vyhnáni, jdou prý sobě jinde bytu hledat.

Jména domových bytostí bájeslovných v staročeských skladbách se střídají: bývá uvozován buď skřítek nebo hospodáříček nebo diblík nebo šotek — nebo někdy všichni vedle sebe jako názvy souznačné, na př. u **Konečného,** jenž touží na pověrčivost svých vrstevníků, touží vedle jiného na úctu domovních bůžků.[34]) Povšimnutí zejména zasluhuje jeho líčení, jak ďáblíci řádí a dovádějí hlavně v noci po domech, kde se zdržují. Mezi mravokárnými stesky Konečného roztroušeny jsou zajímavé zprávy. Byly to podle něho neposedné, dovádivé bytosti, kteréž sem tam se zjevujíce nebo se skrývajíce, škádlily hospodáře i všecku jeho družinu:

„Pohany ďábel rozličně mámil, když se jim často jako nějaký slouha domácí ukazoval, něco i při dobytku spravoval, a oni sobě jich vážili a za štěstí takové čeledíny míti pokládali Takoví ďáblové slovou diblíkové, skřítkové a hospodáříčkové, kteříž ukazováním svým jen lidi v pověrnosti posilují a mámí. Čehož i křesťané nejední prázdni nejsou, zvláště kde kněží posluchačů svých věrně slovem Božím nevyučují, od pověr neodvozují, pro ně netrescí, nýbrž je v tom zlém ceremoniemi pověrečnými a modlářskými posilují.“

Ďáblové tropí v domácnostech, zvláště v noci lomoz i rozličnou neplechu: „V domích a příbytcích lidských neobyčejné bouchání, jakoby kus skály spadlo, neb z velikého děla vystřeleno bylo, slýchá se, někdy hlas neokrouchaný, sténání, oken aneb dveří otvírání a zase zavírání a jiné věci podobné i vídají se i slýchají se, za čímž obyčejně něco nového a divného brzy v takových místech stává se . . . . Někdy na stěny tlukou, v knihách se vertují, peníze čtou, hrají, tance provodí, v noci nádobím všelikým hýbají, třískají, v dílnách kovářů a jiných řemeslníků, jako jiní dělníci tlukou a dělají, ve dne však všecko v cele se nachází.“

Zevrubně rozepsal se o skřítcích na začátku století XVII. kněz **Havel Žalanský.**[35]) Jeho popis a výklady shodují se se všemi již uvedenými. Ptá se:

„Jsou-li dobří či zlí anjelé ti diblíkové, domovní ti a tovaryští duchové, kteří skřítkové, šetkové, neb hospodáříčkové slovou? — Na tom se v jistotě založiti máme, že ti diblíkové nejsou než ďáblíkové,

a ti služební a tovaryští duchové nejsou dobří, ale zlí anjelé, a toho jsou tito důvodové:

I. Že se již, jakž napřed hojně psáno, dobří anjelé lidem tak neukazují za zákona nového, jako se někdy ukazovali za zákona starého.

II. Skřítkové (prý) ti statek opatrují, dobytek krmí a hlídají, pročež hospodáříčkové slovou. Ale k povinnosti dobrých anjelů to nepřísluší, aby oni nětco za lidi dělali, skutky a práce povolání našeho činili . . . ., ale aby když bychom my práce povolání našeho věrně konali, naši strážní a ochrancové byli, v pracích (pravím) těch, kteréž povinně z rozkazu Božího konáme.

Jestli pak předce věc křesťanu náležitá těch skřítků služby a pomoci v správě anebo v hospodářství užívati? — Nikoli. Mnozí sic jsou v tom domnění, že je může člověk v domě svém trpěti, a jejich služby s dobrým svědomím užívati, poněvadž jsou tak pokojní, přátelství pohodlní, a lidem sloužiti a dobré jich opatrovati chtiví a hotoví. Ale ač oni vlídně, lahodně, přátelsky se staví a obecenství našeho žádají, službami svými nám na hotově býti chtějí, však jich nemáme poslouchati, nemáme jich v domě trpěti: nebo tou oulisností svou a šibalstvím ďábelským o to hrají, aby v nás důvěrnost k Bohu umrtvili, a bázeň Boží z nás pomalu vyrazili, potom aby učení o stráži anjelů dobrých v nás zviklali, abychom o ní dobře nesmýšleli. Summou nic dobrého neobmejšlejí, když se k lidem tak stavějí. Ďábel zajisté nikdy od sebe nebyl a není rozdílný, vždycky on obyčej měl dvojím způsobem lidi oklamávati a na zahynutí přivoditi: anebo skrze lísání a chlácholení, aby nás tak pod zástěrou anjela světlosti k hřešení přivedl, aneb skrze přístrachy a děšení, aby nás k nevěře neb k zoufání přihnal.

Co pak ti činiti mají, kteří by diblíky takové slovy příkrými z domu vybyli a potom škody a nesnáze pocitovali a v správě hospodářství žádného štěstí neměli? — Poněvadž to písmy svatými stvrzené jest, že ti tovaryští duchové nejsou anjelé, než ďáblové: pobožní hospodářové a hospodyně proti takovým diblíkům, nejinak než jako ďáblíkům se hraditi mají. Pročež na jejich hněv, vztekání a bouření nic nemají dbáti, ale pánu Bohu svému modlitbami vroucími se modliti, aby on bouře jejich stavil, zlá usilování skrotil a zastavil, když by jejich hospodářství kazili, aneb i tělům a zdraví jejich škoditi chtěli. Kde se takové skroušené modlitby dějí, Bůh je slyší a ďábel odjíti musí.“

Mravokárci marně hartusili na skřítky, marně je vyhlašovali za bytosti čertovské. Lid nadále přese všechny jejich výčitky setrval při podání z dob dávných. Dokladů toho neubývá, ba spíše přibývá v různých památkách staročeských ve století XVII.

Spisovatelé přirovnávají skřítky ku pohanským, zejména římským ochranným bůžkům domácím, zbožňovaným duším zesnulých předků. **Komenský** překládá římské „lares et penates“ po česku „skřítkové

a hospodáříčkové (šotkové)".[36]) **Pavel Stránský** zná „šetka, škřítka, diblíka", přirovnávaje tyto bájeslovné bytosti české rovněž k římským.[37]) Táž jména uvozují v dlouhé řadě domnělých božstev **Tomáš Pešina z Čechorodu**,[38]) **Bolelucký**[39]) a po nich mnozí jiní, druh od druha čerpajíce, jako na př. **J. Kořínek**, jenž velebí Horu Kutnou, která prý „se tím honositi může, že se nikdy slepým, němým, hluchým a od lidí dělaným modlám neklaněla. Nikda domácích šetků, skřítků a diblíků nechovala, jim nekouřila . . ."[40]) Patrně buď z doslechu nebo z četby něco věděl o jmenovaných bájeslovných zjevech.

Víra ve skřítka tak srostla s názorem lidu českého, že vzniklo zvláštní úsloví odtud. Chtěl-li kdo naznačiti samotu, opuštěnost domu nebo hospodářství, řekl, že tam „není ani skřítka" nebo-li (změnou při výslovnosti) „křístka". Úsloví to známe z četných svědectví starých i z pořekadla, nedávno ještě zapsaného z úst českého lidu. Rozšafná šlechtična **Zuzana Černínova** poslala důvěrný list tohoto rozumu: „Ach má milá Zuzanko, pros ode mne svého pana manžela, že ho pro Boha prosím, aby Tvé milé jediné sestřičky toho statečku jejího Radeninského neopouštěl; nemá tam téměř křístka, kdo by jí co opatřil."[41]) Podobně zaznamenal **Seelisko** při výkladu o pohanském „křístkovi" (bude uvozován dále), že od něho pochází „staročeské" přísloví: „Nejni doma ani křístka!"[42]) Také **Faustin Procházka** uvádí při zmínce o hospodáříčkovi pořekadlo:[43]) „Není ani skřítka doma!" Zná a otiskl toto úsloví také **Moravec**[44]) a jiní.

Úsloví to udrželo se z dob starých jako přežitek prastaré víry lidové ve skřítky do dob nedávných. Přibral je **Čelakovský** do svého Mudrosloví[45]) v podobě: „Ani Skřítka (Křístka) doma není" a potvrdil **Ant. Jungmann**, že v první polovici tohoto století kolovalo mezi lidem.[46]) Ba podle **Kuldy** do nedávna ještě si povídal vstupující do jizby, kde nikoho nebylo: „Není ani skřítka doma!"[47])

Pozoruhodné úsloví, doložené z dob starých až do doby nové, hlásá podnes srozumitelně, že zprávy starých mravokárcův o víře ve skřítka nebyly ledabylo vymyšleny, že lid český pevně věřil, kterak skřítek zdržuje se po domácnostech.

Jako ve století XVI., tak i ve století XVII. a XVIII. postyskují si kazatelé, že jsou lidé pověrám oddáni a vzývají ďábelské hospodáříčky. Pro doklad poslechneme, jak z kazatelny volá na začátku století XVIII. kněz **Bílovský**:[48]) „. . . . všechné pověry, všechné světské a babské žehnání, lekování, hádání etc., všechné starých kouzedlníkův říkání, povětří zahánění, předpovídání, hospodáříčkův vzývání . . . od ďábla a učedlníků jeho pochází."

Od Bílovského jdeme pro doklady o skřítkovi v podání českého lidu ke svědkovi ctihodnému, k osobě dobře asi známé čtoucímu, totiž ku **Boh. Balbinovi**. Nahodila se mu příležitost, že mohl vyprávěti ve svých Miscellaneích vlastní zkušenosti, kterých se doslechl a které

viděl po Čechách. Kdesi (jména prý schválně neudává) těšili se skřítkové v domě veliké oblibě a vládli tam. Zjevovali se někdy jako pacholíci asi pětiletí, pohrávajíce si a spolu laškujíce. U domácích požívali zbožné úcty a pokládáni byli za svaté, andělské strážce. Za to, aby se zalíbili a osvědčili, robotili ledaco po domácnosti, česali koně, ošetřovali skot, brav, husy, slepice, starali se, aby hospodářství ve všem všudy dobře prospívalo podle přání hospodyně, až by toho sousedé záviděli. Balbín — jak vypráví — právě meškal u svého nejmenovaného příznivce na zámku a doslechl se o tom. Došel do domu a dozvěděl se, že to všecko je známo tamějším obyvatelům. Dlouho se namáhal, než je přesvědčil, že to jsou zlí duchové. Udávali, že skřítkové přinášejí užitek, že nic zlého nečiní, toliko pláčí, hrozí-li pohroma, a zase smíchem věští budoucí dobré, šťastné věci. Balbín rozkázal, aby ho zavolali, až se opět skřítkové objeví. Zavolali ho, spěchal do domu, ale než přišel, zmizeli již. Posléze prý se podařilo svěcenými prostředky zaplašiti skřítky z domácnosti, kdež se nikdy potom neukázali.[49])

Dále zmiňuje se Balbín o tom, jak bývá ve stěnách lomoz, jakoby kovář bušil (srv. nahoře u Konečného str. 17.) a připojuje výklad jemu zaslaný v listu prof. Krištofa Arnolda z Norimberka.[50])

Zajímavější je zpráva Balbínova o obětování zbytků jídel skřítkům. Líčil již zevrubně Abraham z Günterodu, kterak lidé hospodáříčkům jídla obětují, a přidal k tomu narážku, nesní-li jich pes nebo kočka, že se jich nikdo nedotkne. Souhlasně popisuje Balbín, jak pověrčivé ženy dbají, aby ve čtvrtek večer pro skřítky byly připraveny zbytky pokrmu. Balbín se rozpomíná, že jsa ještě hoch, vídal, jak služky ve čtvrtek připravily pro domnělé skřítky jídlo. V pátek ráno ukazovaly šlepěje domácí kočky — to prý byl po jejich domnění skřítek.[51])

S uvozovanými doklady shoduje se dále zápis u **Středovského** ze začátku století XVIII. Píše, že za jeho doby kolují mezi lidem hlavně venkovským četné pověry modlosložebné. Skřítkům a šotkům připravují prý mnozí, jdouce spat, oběti, nechávají pro ně drobty a zbytky jídel i doufají, že tak za pomoci a ochrany skřítků dobře pochodí v hospodářství.[52])

Není pochyby, že vylíčený obyčej je vzácný přežitek prastaré úcty domových bůžků staročeských. —

Jak Balbín napověděl, byl pokládán za posvátný den skřítkovi — čtvrtek. Podrobnější shodnou zprávu zaznamenal **Seelisko.**[53]) Vyčítá z kazatelny takto: „Přes ten celý (t. j. čtvrtek) a také u večer a v noci přísti, též jinou jakoukoliv práci konati nejenom dovoleno jest a žádné nejenom zásluhy nemají ti, jenž ve čtvrtek přísti nechtějí, z příčiny té, že někteří starší lidé jistiti chtějí, kterak od svých předkův a oni zase od jiných před-předkův za jistou pravdu jsou slyšeli a bezpečnou toho správu dostali, jakoby za starodávna

v zemi české bydlící pohanský a pověrečný lidé dříve nežli světlo samospasitedlné víry v Čechách z nesmírného milosrdenství Božského se zastkvělo, modlám a svým falešným bohům v slepotě bludu svého sloužíce, ten čtvrteční večír pohanskýmu křístkovi a jiným modlářským domovním bůžkům (jichžto za opatrovníky a hlídače příbytkův svých ďábelskou ošemetností zaslepeni jsouce, drželi; od nichžto také ono známé staročeské přísloví: ‚Nejni doma ani křístka' pošlo) ke cti ve čtvrtek nepřadli a noc tu čtvrtečnou zahálčivými pověrami a jinými nešlechetnostmi strávili."

Nevíme, odkud Seelisko čerpal zprávu tuto. Jisto však, že před ním Balbín téhož se dotýká a výslovně tvrdí, že oběti skřítkům dály se ve čtvrtek, jakž se dobře z dětství pamatoval. Mimo to skoro současně a souhlasně se Seeliskem zaznamenává **Bilovský,** že děvečky ve čtvrtek nepředou: „Ve čtvrtek večír a přes celý rok a od vánoc až do sv. Třech králův žádná děvečka nepřede." [54])

Podobá se podle všeho, všimneme-li si pozoruhodné shody jmenovaných tří spisovatelů, že opravdu byl čtvrtek od pradávna dnem jaksi svátečním, kdy na počest skřítkovu nesmělo se přísti, kdy byly jemu připravovány oběti, nechávány drobty a zbytky jídel na noc.

V podání lidu českého ve století XVIII. patrně tedy ještě silně byla zakořeněna víra ve skřítky. Světle to vysvítá z uvozovaných dokladův o obětování skřítkům ve čtvrtek. Potvrzuje to **Ulmann** v knize o Moravě, počítaje mezi domácí bůžky lidu na Moravě Šotka nebo Skřítka, jejichž pocta stále že se udržuje mezi lidem. Uvozuje také úsloví, které prý lid říkává, zaměňuje čerta se skřítkem: „Aby tě škřítek vzal!" [55])

Jiné svědectví zapsal uvedený již **Faustin Procházka.** Památka dávných božstev domovních prý se udržuje za jeho doby u Čechů. Znají pořekadlo „Není ani skřítka doma" a vyprávějí si rozličné, hojné pověsti „o hospodáříčcích," věříce, že v domě, kde se všecko všudy dobře daří, dlí hospodáříček, bytost ochranná. [56]) V týž rozum vykládá o úctě skřítků, domnělých ochránců hospodářství a domácnosti, **Fr. Moravec.** [57]) Uvozuje také pořekadlo o skřítkovi, činí narážku na zkazky „o hospodáříčkovi" a jmenuje „diblíka" mezi bájeslovnými bytostmi.

Jsme u konce. Ze století XVIII., z něhož jsme vybrali předchozí doklady o vzývání skřítků, přešlo podání o něm do století XIX. Víra v domové ochranné bytosti tajemné posud nevymizela. Přirovnáme-li ji, jak nyní v kusých úlomcích mezi lidem leckde ještě se objevuje, ke zprávám starším, které jsme snesli do této stati, patrno hned, že věky ledaco setřely s původního bohatého podání, ledaco novějšího původu k němu připojily. Podnes však lid si vysvětluje blahobyt něčí úslovím: „Ten má asi jistě skřítka," podnes vypráví si o zjevování se hospodáříčků po domácnostech v rozličných pověstech. [58])

Kulda pravděpodobně vysvětluje známý obyčej, jak v chatách venkovských mívají v rohu jizby skřínku se svatým nebo výklenek s obrazem nebo soškou a že je toto místo podnes místem čestným, kdež obyčejně sedává hospodář, vzácný host a o veselce nevěsta. Děje prý se to proto, že snad za starých dob bylo to místo zasvěcené domovým bůžkům, skřítkům, hospodáříčkům.[59]) Výklad ten rychle se ujal a bývá přečasto slovem i tiskem opakován.

IV. Skřítek (koltun) ve vlasech po názoru lidu českopolského.

Zvláštní stať budiž věnována líčení podivného, starého názoru lidu českého, že prý skřítek působí ve vlasech toho, kohož si oblíbí a komu dopřává štěstí, bolestnou spleteninu chomáče vlasového. Chceme takto postupovati, aby starodávný názor lidu českého byl dobře objasněn: Vydáme se na malou pouť po zemích sousedních poznat, jak a co jinde o témž zjevu soudili a soudí. Po všeobecném rozhledu vedeni jsouce úsudkem odbornickým, zajdeme do Polska, kde nejčastěji nemoc naznačená se vyskytala. Prohlédnouce si způsob lidového léčení i názory lidu polského, vrátíme se z Polska do sousedního Slezska a odtud do Moravy, kde za starodávna i podnes v podání lidovém kolují rozprávky o vlasové spletenině, a z Moravy přejdeme pak snadno k staročeským pověstem a výkladům téhož zjevu, kteréž asi z lidového podání nynějšího v Čechách již vymizely nadobro.

Od polovice století XVI. objevují se mezi dissertacemi lékařskými nejdříve v Italii, pak ve Francii a ve Švýcařích, v Německu a v Polsku učené rozpravy o zvláštní, podivné nemoci, různě pojmenované latinsky: „plica polonica, lues sarmatica, pokutiensis lues“ a pod., po německu „Wichtelzopf, Weichselzopf, Judenzopf“ a pod., po polsku a rusku „goździec, kołtun.“ Rozprav o této nemoci hemží se ve století XVII. rok po roku víc a více.[60]) Obšírných vysvětlujících přehledů obsahu jejich ukrátím, abych laskavého čtoucího nenudil, zejména proto, že nejsa lékařským odborníkem, neumím obírati se látkou, rozvláčně v nich rozpřádanou. Z novějších studií o koltunu upozorňuji na znamenitou ruskou práci N. P. Mansurova ve známém díle o moskevské výstavě anthropologické.[61])

Je potřeba nejdříve konstatovati o koltunu, jaký je to vlastně zjev, zdali je to opravdu nemoc. Nevěda si rady, co mám psáti o nynějším stanovisku vědy lékařské, pokud se týče koltunu, prosil jsem za poučení osvědčené odborníky p. prof. Dra. Janovského a. p Dra. F. Pečírku. Vzdávaje za vzornou ochotu díky, otiskuji především

stručný obsah odpovědi p. prof. Janovského, jenž z dějin lékařství, kterýmiž, jak známo, pilně se obírá, dovodil, že teprve moderní škola dermatologická odklidila starý předsudek, jaký nejen v Polsku, nýbrž i v Čechách a na Moravě až do let padesátých i šedesátých panoval. Byl totiž pokládán koltun za onemocnění zvláštní a kolovala o něm řada smyšlených bajek. Ukázalo se důkladným vyšetřením podobných případů, že vzniká toto spletení vlasů nedostatečným česáním a nedostatečnou čistotou, takže v koltunu i množství cizopasníků bylo nalezeno. Osoby ty, jak Kaposi v Hebrově spisu k tomu poukazuje, nečesaly se buď z nečistoty nebo poněvadž jim v tom osutiny na hlavě vadily, nebo konečně, poněvadž pověra, která udržovala názor o domnělém dobrém, odvodivém účinku takového koltunu, nedala jim česati se. „Onemocnění nazvané koltun není tedy nic jiného, než spletení vlasů, jež vzniká z nejrůznějších příčin hlavně mokvavých lišejů, chrástů, onemocnění pltě nebo někdy následkem usídlení se cizopasníků, především tak zv. molu."

V týž rozum odpověděl p. Dr. F. Pečírka, jehož zprávu rovněž s poděkováním za bezodkladnou laskavost zde otiskuji: „Koltun, kterýž název i česká terminologie lékařská přijala, není nemocí samostatnou, nýbrž vzniká následkem nečistoty. Buď onemocní původně kůže hlavy favem, lišejem, lupénkou a t. p. aneb u lidí nepečlivých toilety kštice následkem špíny a různých nezvaných hostí kůže se podružně zanécuje." — —

Zprávy o koltunu záhy se roztrousily takořka po veškeré Evropě. Z lékařských spisů přecházely do různých skladeb jiných. K učeným výkladům lékařským přidružily se výklady lidu prostého, jenž se neshánel po vývodech učených, nýbrž vysvětloval podivný zjev pověrečnými smyšlénkami, domnělým působením bájeslovných bytostí. Pro příklad uvedeme některé doklady podobných lidových názorů po **západní Evropě.**

Praetorius, jenž se dovolává Melanchtona,[62]) a Erasmus Francisci[63]) zapisují zprávy, že lid vykládal vznik koltunu trápením člověka od báječného jakéhosi zjevu, jenž v noci přikrádá se jako naše „můra" na člověka, ssaje na hlavě a slinou svou slepí a sklíží mu vlasy. Spletenina vlasová bývá pak podle týchž spisovatelů nazývána „Mahrlocken, Mahrenflechten" a podobnými jmény, z nichž zajímají nás jména „Schrätzel, Schrätlingszöpfe," kteráž patrně jsou příbuzná s českým slovem „skřítek."

Zevrubně vylíčil učené i neučené názory o koltunu Tharsander.[64]) Koltun připisují prý lidé působení „můry". Noční strašidlo vplíží se do příbytků lidských a ssaje lidem krev. Zvlhčí vlasy a způsobí nepěkný vrkoč, splichtění kštice, což slove „Wichselzopf" vedle názvů již uvedených z Praetoria a Erasma Francisci. Název „Judenzopf" vysvětluje Tharsander tím, že můra ona člověka trápí v podobě žida. Jiní proměnili název „Wichselzopf" ve „Wichtelzopf", domnívajíce se,

že koltun splétají lidem nekřtěňátka (Wichtelein). Opět jiní utvořili dále jméno „Weichselzopf" a dokazovali: proto se tak koltun jmenuje, že se nejčastěji vyskytá v Polsku kolem řeky Visly (Weichsel), kterážto etymologie — mimochodem pověděno — je naprosto mylná.[65])

Lékařského rozjímání Tharsanderova pomineme. Zavedlo by nás od hlavní věci ke zbytečným rozvláčnostem. Zajímavější jsou jeho domněnky o původu koltunu, čerpané z různých starších i souvěkých spisů. Nemoc prý byla roznesena po Evropě ve XIII století od Tatarů. Páchali hrozné surovosti. Ze zabitých lidí prý vytrhávali srdce, otravovali je a pak jimi nakazili vodu, házejíce je do řek. Kdož pili vodu otrávenou, onemocněli nemocí dříve neznámou, koltunem. Tomu prý jiní víry nedávají, dokazujíce, kde by se nabralo tolik jedovatiny, aby tak četné a veliké řeky mohly býti nakaženy jedem. Opět jiné domnění široce popisuje, jak se polské rodiny nakazily od divokých, sveřepých Tatarů, kterážto nákaza koltunová byla pak dědičná. Těm, kdož svádí vznik koltunu na nedbalost při úpravě kštice, namítá Tharsander, že i lidé, kteří bedlivě si češí vlasy a hledí si čistoty, neubrání se koltunu.

Poněvadž se koltun často v Polsku objevoval a první lékaři, kteří se studiem nemoci té obírali (srv. pozn 60.) čerpali odtud látku, nazvali chorobu tu lékaři polskou (plica polonica). Jméno toto zavedlo mnohé k tvrzení, že je to nemoc ryze polská, jen v Polsku se vyskytující, jako na př. píše Misander.[66]) Avšak tomu tak nebylo. Víme opět ze zprávy, zapsané od Tharsandera, že koltun mívali také Němci, nebyl neznámý v Nizozemsku a vedle jiných také Maďaři bývali trápeni touž chorobou. S tvrzením jeho shodují se pověsti lidu německého, jež vykládají koltun za účin morousovité bytosti bájeslovné. Mezi lidem německým pověsti podobné by nevznikly a pak nekolovaly, kdyby nebylo k nim podkladu, t. j. kdyby nebylo případů, že koltun skutečně se objevoval mezi lidem německým. Objevoval se a objevuje posud. Mohli bychom zde vyčítati četné doklady, snesené od německých badatelů, jak podnes lid německý mořen bývá koltunem, jak jej léčí a jaké jiné obyčeje při tom mívá. Ba vypráví si lid zejména v Bavorsku, že můra, která působí lidem spleteninu, zasedne leckdy i na skot a na koně, jimž hřívu a žíně v ocasu do rána zmotrchává.[67]) Z dokladů podobných zasluhuje povšimnutí domněnka Ed. Fentsche. Uvádí mezi ohlasy a přežitky slovanského bájesloví v Bavorsku lidový názor, že pidimužík, nazvaný „Schrezala" (srv. české skřítek) rád lidem vlasy zamotrchává v chomáč.[68]) Je to týž názor, se kterým, jak potom doklady toho budou uvedeny, setkáme se v památkách staročeských.

Nesmíme se však příliš uchýliti od lidového podání československého o skřítkovi těmito oklikami, na něž jsme se vydali poznat názorů lidu západoevropského a na něž se ještě vydáme, chtíce stručně poznati dále podání lidu **polského** o koltunovi, podání příbuzné se zkazkami lidu československého o témž zjevu.

Nejde nám nikterak o líčení průběhu choroby, která celé tělo nevýslovnými bolestmi moří, údy láme a zejména hlavu hrozně trápí. Nejde nám o rozbor lékařských domněnek o nemoci té, nýbrž o to, co lid polský podnes věří o koltunu, jaké mívá domácí obyčeje při hojení a utínání jeho. V poznámkách otiskujeme plné, původní znění dokladů, v textu ledačeho schválně pomíjejíce pro ukrácení slov.

Koltun prý přichází na člověka rozmanitým způsobem. Již pouhé překročení koltunovitých vlasů, zakopaných v zemi, přivodí do kštice tutéž chorobu. Nejčastěji dostane ho člověk od zlého, škodolibého druha. Z pomsty nabídne mu ždibec tabáku a v něm přičaruje mu koltun.[69]) Pravidelně přivozuje zlý člověk na jiného koltun v jídle nebo v pití.[70]) Přičarovati koltun možná buď dočasně, na určitou dobu, nebo věčně, pro celý život. Potřeba na př. ku prvému kadeře vlasů ze žida, jenž má koltun na hlavě. Kadeř ponechá čarující v kořalce od západu do západu slunce. Pak nabídne sklenku tomu, komu chce koltuna přičarovati, zaklínaje v duchu a svolávaje koltun na něho jménem čerta proklatého a všemohoucího.[71]) Návod bývá někdy ještě složitější: vedle několika vousů, vytržených z brady židovy, jež po sedm let již je koltunovitá, dlužno vzíti ještě trochu žíní z koňské hřívy sedm let koltunovité a trochu srsti ze psího ohonu rovněž sedm let koltunovitého atd.[72])

Nejdříve stará se chorý o to, aby se vlasy svinuly v chomáč, koltun; teprve potom bolestné záchvaty se umírní. Chtě poznati, zda bolesti zejména hlavy pochodí od koltunu, ustřihuje si ze čtyř stran hlavy trochu vlasů, zavinuje je ve váček a nosí několik dní, obyčejně tři na srdcovém důlku. Při tom kštice nečesá, mezi kadeře lepí vosk svěcený, hlavu myje barvínkem a pod. Svinou-li se a skroutí vlasy nošené na srdci, je to koltun, jenž pak se také na hlavě svine. Jindy nosívají pro totéž srsť zvířecí.[73])

Zvláštní význam při léčení koltunu má rostlina barvínek. Lid věří, kdo se ho napije, že dostane koltun, ale přes to léčívají obyčejně koltun zase barvínkem. Odvarem z něho, vínem nebo vodou, polévají hlavu, stísněnou bolestmi, aby se koltun svinul.[74]) I lékaři dávají nemocným kořalku s barvínkem, aby se koltun na kštici objevil.[75]) Ba nevěsta, kdy jde k oddavkám, zdobena jsouc květinami rozmarinou, routou a pod. varuje se barvínku, aby se jí z něho nevyvinul koltun.[76])

Kromě barvínku maže si lid hlavu před svinutím se koltunu mastnotami a slizkými látkami, na př. barščem (známou polévkou polskou), semenem konopným, bobem, slézem, ledencem, slunečnicí, cibulí mořskou, brotanem a jinými rostlinami.[77])

Někdy shání se nemocný po léčivém prostředku jednodušším: přikládá si na koltun kadeř vlasů z hlavy zdravého člověka, zvláště z toho místa, kde asi nemocnému svinuly se kučery v koltun.[78])

Když nemocný delší dobu — pravidelně rok a šest neděl — nosil splichtěný chomáč vlasový na hlavě, zbavuje se ho pak rozličným způsobem: Buď nemocný sám nebo někdo jiný ustřihuje koltun; jen aby to nebylo v pátek, nejlépe prý na bílou sobotu při vyzvánění na vzkříšení.[79]) Při tom třeba opatrnosti, aby se koltun nerozhněval a nemocného nemučil, na př. dlužno jej ustřihovati ze zadu, nikoli z předu a pod.[80]) Ovčáci utínají ho sekerkou.[81]) Jindy polévají lidé, nehrozíce se nebezpečí, hlavu koltunovitou kořalkou a pak ji zapalují a potom koltun ihned spalují.[82]) Někteří pálí koltun na hlavě rozžhaveným železem nebo jej otloukají ostrým kamenem.[83])

Příhodný čas pro sejmutí koltunu s hlavy podle víry lidové bývá tak zv. nový čtvrtek[84]) nebo (jak již uvedeno) velikonoce.[85])

Ustřižený koltun potřeba pěkně zavinouti a ovinouti stužkami, aby se nehněval, přidati mu do závitku peníze, kousek chleba a pokropiti kořalkou.[86]) Někteří jej zavěšují nade dvéře nebo vynášejí pryč z domu a s penízem kladou pod kámen.[87]) Jiní oblepují jej chlebem a pohodí před chatou. Sní-li jej pes nebo spolkne jiné zvíře, je to dobré znamení.[88]) Bázlivý schovává koltun do skříně, za pecí, pod střechu, do stodoly.[89]) Odvážnější zahazují jej na místo pusté, zakopávají pod Božími mukami, pod bezovým keřem a pod..[90])

Koltunu nechť kdekoli uloženého nikdo nesmí se dotýkati; snadno by si ho ulovil.[91]) Rusín domnívá se, pohodí-li kus látky, kterou ovázal koltunovitou hlavu, nebo zavěsí-li ji na strom, že ten, kdo ji zvedne nebo strhne, přivodí zároveň s ní na sebe koltun.[92])

Domnělý výklad přirozený, že koltun vzniká užíváním olejnatých látek, lenu, řepy a pod.,[93]) ustupuje mezi lidem výkladu, zosnovanému obrazností lidu prostého, že koltun způsobuje zlý duch buď sám buď kouzlem, uřknutím, učarováním zlých lidí.[94]) Tím vysvětlitelno, proč lid nesháněje se po lécích, tropí raději pro uzdravení čáry, zaklíná čerta.[95]) Vzývá na pomoc svaté na př. říkadlem:

„Święty Benonie,
idź precz kołtonie!“[96])

Pořizuje si několik krapet sv. oleje, kterým kněz mazal nemocného, udíleje mu svátost posledního pomazání, mísí je s vínem a dává píti tomu, kdo je mořen koltunem atd.[97])

Aby „koltunového ďábla“ spíše vypudili a zaplašili,[98]) chodívají lidé s koltunem po místech posvátných, poutnických a tam jej ustřihují a tam ponechávají, jako na př. na Kalwaryi zebrzydowské, ve zdi při kostelu Panny Marie v Krakově, na zázračných místech v Żyravicích, v Częstochowě, v Miechowě a jinde.[99]) — —

Poznavše dosti podrobně a přehledně názory lidu polského o koltunu, jdeme k sousedům Poláků, do **Slezska** podívat se, jak tam si lid vypráví o spletenině vlasové. Slove obyčejně jako v Polsku

„koltun". Bývá hojen také podobně jako u Poláků, napřed mazán olejem a mastnotami. S ustřiženým koltunem dějí se pak obyčeje podobné polským. V. Prasek zaznamenal z lidového podání mezi prostředky na koltun:[100]) „Jalovcový olejek nebo med. Jinak: na ryndlíku se masné a vejce smaží a tím se koltun maže (srv. podobný obyčej polský na str. 25.). Též: fíky, sladké dřevo, hrozenky, svatojanský chléb se dohromady vaří a pije se.

Koltun se nechá na hlavě 6 neděl, potom se ustřihne, požehná svěcenou vodou, dá se do bílé šatky a zastrčí se pod krov, nebo pod došek do střechy (srv. nahoře týž obyčej polský), též se nazuje do střevíce."

Že se užívá těchto prostředků a snad za starých dob užívalo více ještě než nyní, potvrzuje zajímavý nález, tamtéž zapsaný, jak v letech padesátých strhovali v osadě Kateřinkách chalupu Filípkovu a našli v ní, v doškách, mnoho koltunů, zastrčených tam patrně podle dotčeného obyčeje lidového.

Lid slezský domnívá se, že koltun pochodí vedle jiného od velikého leknutí. Aspoň prý říkávají: „Tak sem se vylekala, že bych se byla koltuna strhla."

Shodu názorův a obyčejů lidu slezského s lidovým podáním polským o koltunovi snadno vysvětlíme jednak zeměpisnou polohou, sousedstvím, jednak přirozenou podobou a shodou lidového podání u dvou sousedních národů mimo to ještě příbuzných. — —

Vysvětlení téhož užíváme dále. Ze Slezska jdeme na **Moravu.** Koltun také je tu znám. Zajímavý však je název jeho skřítek. Tak odedávna byla nazývána u Čechů spletenina vlasová, po polsku a ve Slezsku pojmenovaná „koltun".

Pro Moravu máme přímé staré svědectví kněze Ulmanna asi z polovice minulého století. Píše rozvláčně při líčení víry ve skřítka, bůžka domového, že někdy slovo skřítek znamená totéž co německé „Wichtelzopf" (o němž nahoře str. 23. byla zmínka), t. j. spletený vrkoč vlasový. Kdož mají skřítka, jsou trápeni velikou bolestí hlavy a často na rozumu pomatени, jako by ďáblem posedlí. Spisovatel neumí pověděti, zda skřítek vzniká chorobou či snad účinem kouzel. Jisto je, že někteří lidé dovedou si pomoci od skřítka i ode všech krutých bolestí s ním s družených a sice prý nějakými prostředky „sympatetickými." Ulmann uvádí doklad z vlastní paměti, jak žena jakási nemohla a nemohla se zbaviti nemilého hosta „skřítka". Vedla si jako zběsilá. Běhala po poutnických místech posvátných, prosila u zázračných obrazů (srovnej nahoře obyčej polský str. 26.), bědovala, kvílela, na zem klesla. Když šla k sv. přijímání, zkusili s ní kněží mnoho. Konečně po něčí radě myla se v lázni, upravené z bylin posvěcených. I svinula se jí kštice v závitek, takže všecky vlasy se zkroutily a vytrhaly. Závitek posléze spadnul s hlavy, kteráž po nemoci byla úplně holá. Žena není však podnes zdráva docela. Podnes naříkává, jsouc všecka zmalátnělá;

podnes domnívá se, že vidí kolem sebe podivné příšery a že je vidí, any z úst jí vyletují. [1])

Z obšírného svědectví Ulmannova vysvítá, že lid na Moravě nazýval koltun jménem domového bůžka — „skřítek". Shoduje se s tím rýmování H. Galaše, jemuž také (ovšem bezděčně) vyklouzla narážka na jméno spleteniny vlasové. Nečistotnému vytýká:

„Na nesčesané kadeři
jest plno skřítků a peří . . ." [2])

Že rozmanité zkazky o skřítkovi ve vlasech podnes kolují na Moravě mezi lidem, dokázal neúmorný sběratel a osvědčený znalec lidového podání tamějšího Fr. Bartoš. Zpráv, snesených od něho, vykořistíme až na dno. Celkem se shodují se zkazkami lidu polského, jakž docela přirozeno, uvážíme-li, že není možná si mysliti lid polský a lid československý ve Slezsku a na Moravě od sebe oddělený nedostupnou zdí nebo nepřekročitelnou propastí. Lidové podání kolujíc od úst k ústům mezi lidem polským a československým řečí poměrně přese všechny odchylky srozumitelnou a přecházející z jedné ve druhou, neptalo se po hranicích Polska, Slezska a Moravy. Snadno tu vyrozumíme, proč obyčeje polské s koltunem značně podobají se obyčejům lidovým ve Slezsku a na Moravě. Odchylkou jen je tu, že název koltun, čím blíže k Čechám, zaměněn bývá jiným názvem starodávným, názvem bytosti bájeslovné — skřítek. Slezský název, v některých krajinách obvyklý, „vylkodlak" neujal se u Čechů tak všeobecně jako jméno „skřítek".

Uvozovali jsme již pro Moravu doklady z Ulmanna a Galaše. I kdyby jiných nebylo z podání nynějšího, stačilo by to na potvrzenou, že koltun na Moravě býval pojmenován „skřítek", a stačilo by to pro další odtud vývody o vzniku tohoto názvu. Vyskytují-li se podnes a dosti často mezi lidem na Moravě zkazky podobného rozumu, jakou Ulmann zachoval budoucí paměti, je tím spíše potvrzena starobylost lidového podání českého o skřítkovi ve vlasech.

Co si tedy lid na Moravě a ve Slezsku vypráví podnes o skřítkovi (koltunovi)? Vyslechneme bezpečné jistě zprávy Bartošovy: [3])

„Lid pokládá koltuna ve vlasech za odvodiče rozmanitých jiných neduhů, zvláště „vředů"; proto se koltun nesmí ustřihnouti, nýbrž má se vyčkati, až sám odpadne. „Dyby si od něho pomáhal, zbiło by střeva, v kosťách by łomiło" atd., slovem, koltún rozešel by se celým tělem jakožto „vřed", s nímž se v tomto smysle stotožňuje.

Rožnovjanka, jež takového koltúna v těle měla, takto líčila jeho povahu: „Co je do týdňa šest dní a šest nocí od večera do rána ňa tak deň osvítił (t. j. ani oka nezamhouřila). Udělał sa červený flíček, ruky zdvihnúť nedało. Dali ně zelin, po nich vzał ňa spánek. Napiła sem sa jich tři razy. Potom začało litať popod kožú, tam sem mastiła, a vřed přestáł".

Koltún je „paskudný“ (bažný, mlsný), má chuti rozmanité, tu na bělku (housku), tu na maso, na ovoce a j., a když mu po vůli nebude, trhá kosti a střeva, působí horko a zimu a p., t. j. stává se vředem. Proto ve Slezsku jej obkládají koudelí a posýpají cukrem, „bo un je paskudný“ Odtud koltún znamená tolik co neodolatelná chuť, laskominy: „Mam velkeho kołtuna na kołače.“

Koltúna se nezbaví leda přenesením na jiného (srv. podobný názor lidu polského). Na Frenštátsku vyvrtají díru do stromu a do ní koltúna s nějakým penízem zatlukou klínem. U Frýdka v háji „u zdravé vody“ na stromech visívá hojně koltúnů se čtverkou nebo šestkou. Kdo se zhlídne penízi a koltúna zdělá, dostane ho, a na původního majetníka už nepřijde.

Protože tedy koltúnem ve vlasích se odcizují z těla zlé vředy a jiné neduhy, způsobují si ho lidé často sami schválně a uměle. Když má hostec v očích, nalepí si vosku z paškálu nebo z hromičky do týla. Udělá se koltún, a hostec přestane. Koltún se nesmí ustřihnouti, až sám pomine (Vsetín).

Kdo má tak řečenou „pantasiu“, bolení hlavy a tesknosť, nadělá si na hlavě svítkův a voskem zapečetí. Splstěné takto vlasy vyrůstají, vyplchají a znova podrůstají, až má konečně celou hlavu samý škut spletený. (Od Hostýna.) Na Rožnovsku vplétají si za tím účelem do vlasů vlnu z černé ovce slepenou paškálem.

Kelecká lékařka takto popisovala hojení vředu umělým koltúnem: „Skřítek pochodí jako krč nebo vřed z krve, z lítosti, žalu, hněvu a zlosti, rozchodí se po celém těle, zvláště působí závrať, horkosť a zimu a nedá se vyléčiti žádným lékem leč flastrem z odkapků svěceného paškálu a čistého medu, z plástů vyteklého. To oboje smísí se v tístko a ve způsobě kříže vlepí se v týle do vlasů. Po žilách stěhuje se krč na místo, kde je vosk s medem přilepen a stane se neškodným, protože ve vlasech bolesti spůsobiti nemůže.“

Někdy bývá na Moravě jméno „skřítek“ uváděno úslovím, když rostou dítěti vlasy vzhůru a ne dolů. Kulda zapsal zprávu, že prý lid říkává, to že „dítěti s k ř í t e k na čele líže“.[4]) Zmínka o bájeslovné bytosti staročeské je tu docela jasná. Podle Bartoše podobně „říkají s k ř í t e k vlasům nad čelem jako vylíznutým, jak mívají někdy malí chlapci. Takoví chlapci prý bývají zdrávi a chytří, ale „pustí“ (rozpustilí). Ve Slezsku a na Valaších tomuto skřítku říkají suchý vlk. Žertem zažehnávají ho takto: ‚A ty suchy vylku, neškuď tomu synku ve brojeni (v dovádění), ve skakani, hop, hop, hop!‘ Nebo: ‚V tejto ščici štyřé vlci, pátá liška tovaryška, fuk do míška!‘“ — —

Po dlouhé oklice přicházíme konečně z Moravy do **Čech.** V Polsku, ve Slezsku a na Moravě poznali jsme, že v lidovém podání je plno látky o koltunu čili o skřítkovi, jenž v jmenovaných zemích posud často se objevuje. Pátral jsem, pokud bylo možná, jednak v literatuře o podání lidu v Čechách, jednak přímo mezi lidem a jeho znalci,

zda choroba kštice „koltún“ vyskytá se někdy a někde po Čechách. Nedobral jsem se ničeho, nijakých zpráv. Abych se neukvapil v úsudku, poprosil jsem i v tomto případě p. prof. Dra. Janovského a p. Dra. Ferd. Pečírku za laskavé poučení, zdali se někdy skřítek ve vlasech objevuje také v Čechách.

P. prof. Janovský píše, že vídá hlavně u dětí, u kterých se nevěnuje při vyrážkách vlasům žádná péče, splítání a spečení vlasů, ale že to není žádné zvláštní onemocnění, nýbrž objevuje se u nejrůznějších nemocí půdy vlasové.

Podobně odpověděl p. Dr. Pečírka: „U nás se koltun vyskytá nyní zřídka. Neviděl jsem dokonalý koltun po celý čas, co se obírám s kožními chorobami — nyní již devět let. Příčina toho spočívá v momentu, že u nás se nosí všeobecně vlasy krátké a ženy že aspoň tolik péče věnují kštici, že něco podobného nevznikne. Splstnatění vlasů následkem vlhnoucích chorob kštice ovšem často lze pozorovati.“

Nedostatek zpráv o koltunu v nynějším podání lidu českého je tedy vysvětlen: Koltun čili skřítek objevuje se nyní v Čechách jen zřídka.

Za doob starších však nebylo tomu tak. Chorobu kštice, nazývanou „skřítek“, znali také Čechové v království. Nasvědčují tomu staré dva doklady, které jsme sice již otiskli napřed v souvislém pásmu citovaných dokladů staročeských, které však dlužno na tomto místě opakovati: Osvětlují zároveň původ názvu „skřítek“ na místě „koltunu“ starodávným názorem lidu českého.

Vedle všech zpráv o víře starých Čechů, co všechno ďábel-hospodáříček tropí, má z popisu Abrahama z Günterodu (srv. str. 12.) význam pro naši stať doklad tohoto rozumu: „Některé (lidi pověrčivé) pak i zde hned sobě (skřítek) poznamenává, kterýmž z vlasův jejich vrkoče pletává a v tu pověru je i jiné uvozuje, že takoví lidé bývají znamenitě šťastní.“

Dovídáme se tu, že lid český připisoval podivný onen zjev, o kterém nahoře bylo psáno, když totiž vlasy na hlavě se spletly v chomáč, t. j. koltun — působení domového bůžka. Zároveň tu zapsána bezděčná, ale zajímavá zmínka, že lid český věřil, kterak ten, komu skřítek vlasy zapletl, komu způsobil na kštici koltun, bývá šťasten.

Snadno mohl by čtoucí namítnouti, že to vše je pouhý výmysl obraznosti spisovatelovy, lid že tak nevěřil a tak sobě nevyprávěl. To že je uměle zosnováno od staročeského mravokárce. Proti tomu rozhodně svědčí Mat. Poličanský, zapisuje v týž rozum a skoro současně při výkladu o skřítkovi, domovém bůžku staročeském (srv. nahoře str. 16.), pověru, kterak lidé „u sebe smýšleli, kdo by měl u sebe nejvíce skřítkův a komu nejvíce na hlavě vlasy zmotrchají a spletou, ten se za nejšťastnějšího a nejlepšího pokládal.“

Pověra tato o zvláštním účinu starodávné bytosti bájeslovné zasluhovala, aby pro jasnější porozumění věci byla jí věnována stať samostatná, kde by postupně bylo líčeno, co a jak jinde soudili o témž zjevu, o koltunu, a jak podnes v Polsku, ve Slezsku a na Moravě udržují se zkazky o něm mezi lidem, zkazky nenepodobné zprávám, doloženým ze spisů českých, starších: z Ulmanna, Galaše, Abrahama z Günterodu a Mat. Poličanského.

Čtoucí poznává, že bájeslovný názor starých Čechů o skřítkovi, jenž působí zmodrchaninu vlasovou, značně již vybledl a že jen nejasné přežitky jeho, jsouce jinak (neví-li kdo o starodávné víře lidové) z pouhého jména „skřítek" docela nevysvětlitelné, posud kolují mezi lidem, zvláště na Moravě a ve Slezsku.

Jak vznikla pověst, že skřítek lidem vlasy splétá a tak je činí šťastnými, nesnadno rozhodnouti. V. P(rasek) vyslovil[5]) domnění, že si staří představovali skřítka vousatým, a odtud, že se spletenina vlasová podobá rozcuchaným vousům skřítkovým, třeba prý vykládati název „skřítek".

Jisto asi je, že, sváděl-li staročeský hospodář rozmanité zjevy ve své domácnosti na čtveračivého nezbedného bůžka domového, který brzy to natropil, brzy zase vše ruby na ruby zpřevracel, domácí čeleď zle škádlil, hospodyni rozpustile jídla smíchal a jinak si zaskotačil — mohl i podivnou spleteninu vlasovou jeho dovádivosti na vrub počítati. Skřítek — podle víry jeho — působil onu spleteninu, proto nazvána týmž jménem — „skřítek" a pod tímto názvem udržuje se bezděky poněkud již zatemnělá starodávná zkazka lidová na Moravě a ve Slezsku podnes. Jméno bezděky podnes hlásá, co sobě lid český vyprávěl o působení skřítka ve vlasech.

V. Stará zpráva Mat. Poličanského z r. 1613 o hadu hospodáříčkovi a o hadu s korunkou.

Dodatkem připojíme ke statím předchozím, že domnělé bytosti ochranné, předkové, pradědové hospodářovi berou na se podle starého lidového názoru jinou ještě podobu — ve způsobě hada žijí v úkrytech domácnosti, jsouce domovými bůžky ochrannými v témž rozumu, jak jsme poznali skřítka, t. j. hájí hospodářství, přinášejí užitek a za to dostanou jídlo, obyčejně mléko. Názor tento doložen[6]) v podání řeckém, západoevropském i slovanském, doložen[7]) ve zkazkách starých, středověkých i v době novější. Domovému hadu vzdávána úcta a vážnost. Kdo jej zabil, uvalil na svou domácnost pohromu. Kdo mu ublížil, rozžehnal se se štěstím a blahobytem. Obyčejně říkává lid, že mešká

had ten pod prahem. Aby ho nerušili, nechtí hospodáři štípati dříví na prahu atd [8])

Nechceme nikterak vyčerpati všecky nynější pověsti o hadu domácím. Předchozí řádky buďtež krátkým úvodem k staročeské zprávě Mat. Poličanského o témž zjevu. Pověsti o hadu domácím byly a jsou rozšířeny všude po Evropě, patrně také v sousedství Čech, u sousedních Němcův [9]) i u Lužičanů. [10]) Lid český rovněž podnes vypráví sobě o **„hadu hospodáříku“** rozmanité pověsti. [11])

Ze všeobecného rozšíření pověsti o hadu hospodáříkovi mohli bychom se docela bezpečně dohadovati, že také u nás, v českém podání lidovém ode dávna jako jinde z dob pradávných asi pověst podobná koluje. Tím zajímavější je zápis u Mat. Poličanského. Dáváme jemu tuto plné místo jakožto historickému svědectví o stáří posavadního názoru lidu českého o dobrodějném hadovi pod prahem. Nevynechali jsme také schválně z výkladu Poličanského vedle napověděné zkazky o hadovi jiné ještě připojené zprávy o lidovém podání staročeském, s jehož přežitky podobnými těm, jaké Poličanský zaznamenává, podnes mezi lidem se setkáváme.

„Jiní opět toho (prvního) přikázání sou přestupníci, že všeliké živé stvoření, jakož prvé pověděno jest, za ňáké své bůžky a pomocníky k svému štěstí mají, ač taková pověra někdy mezi pohany byla, ale však nyní mezi námi křesťany mnohými se takoví bludové a pověry nacházejí, a zvláště mezi Mozkvany, Litvany, Prusáky, Rusáky, ba ano mezi některými námi v týto české zemi a nejvíce mezi obecním lidem: za pravé to mají a drží, když nejprve z jara hada živého uhlídá, an po zemi leze, že ten rok stonati nebude a na zdraví a jiným štěstí míti bude, a pakli uzří mrtvého, zabitého, že ten rok žádného štěstí, ani na statku, ani na hovadech, ani na svém zdraví míti nebude.

A jiní uhlídajíc ho ve dvoře a zvláště, když jest veliký, jmenují ho šťastným, starým hospodářem. — O pěkný hospodář! Zdaliž jest v ráji dobře nehospodařil, až na všecky nás, pominulé, přítomné a budoucí, smrt uvedl.

A když vycházeje z domu, jda na cestu, buď že má co pilného mezi lidmi jednati, buď podobné věci k hospodářství, anebo v soudu s někým rozepři míti a uhlídá nejprv hada živého, praví, že mu se všecko dobře a šťastně po jeho vůli povede. A pakli uhlídá nercili hada, ale buď kočku, psa a tak k tomu podobného nětco zabitého, veliké neštěstí sobě v tom zakládá.

Jiný opět sobě neštěstí v tom pokládá, když mu zajíc přes cestu přeběhne, jiný, když mu vlk přeběhne, že to znamená štěstí (onomu neštěstí, že zajíce nechytil a tomu štěstí, že ho vlk neudávil). A tak i jiné mnohé básně a pověrky mezi sebou za pravou věc drží a mají.“ [12])

Na výstrahu, aby dokázal hříšnost a škodlivost pověry o hadu hospodáři, rozpovídal se velmi pěkně o skutečném prý případě, jak pochodil s takovým hadem jakýsi statkář. Vypravování jeho dýše prostou srdečností mluvy staročeské, a neváháme opět slovo od slova věrně je opakovati: [13]) „Ve vsi Mokřanech byl jeden sedlák, nepříliš bohatý. Ten sa pln srdce pověrečného a všelikých poběňkův a daremních babských smyšlinek a navyklostí, ten sobě také choval v světnici hada velikého a v něm sobě veliké štěstí v domě zakládal, pravě, že jest to starý hospodář a dokud je on tu, že mu se všechno šťastně a dobře povede. Přihodilo se v jednu neděli, že ten hospodář šel do kostela, poslouchati nového kněze. I zbudil Bůh ducha sv. v tom knězi, mluvil o tom ohavném hříchu modlářském, jak jest veliký hřích, kdož takovou pověru mají . . .

A ten hospodář tak toho kněze dlouho poslouchal, až mu slovo Boží v srdce padlo . . . . Poznav, že přestupuje Boží přikázání, když v tom hadu tak hrubě štěstí sobě zakládal — a přišed domů z kostela, všem svým přikázal, aby více tomu hadu podle prvnějšího obyčeje jísti nedávali, ale nad to ještě více po všech koutech kázal mu kouřiti jelením rohem, aby ho z domu vyhnal; neb had před takovým kouřením musí vycházeti. Potom ten hospodář opět v druhou neděli, pojavši všecku svou čeládku i manželku s sebou, nechavše toliko jedné služebné děvky, aby oběd vařila, do kostela šel. Ta dívka roztloukši hrách, zpolehla na lavici.

A když tak dobrou chvíli v světnici ticho bylo a had zpodzákladem z díry vylezši, vždy hlavou svou na všecky strany počal obraceti, hledě poslouchati, — a potom když nebylo žádného hnutí v světnici, lezl k roztlučenému hrachu, vstrčil do něho hlavu a potom ocas a vpustil jed do něho a vlezl zase do své díry, odkudž ven vylezl a děvečka tomu všemu mlče se dívala, a když z kostela přišli, co viděla, o všem jim zprávu dávala. Hned ten hrách vzavše, do ohně jej uvrhli, kromě nějakou částku ho kočce a psu mlsnému dali, ti, jakž jej sežrali, hned v pěti hodinách zcepeněli.“

Ať již je tato pověst domácího původu či cizího, posud se udržuje mezi lidem českým a v pohádkách doslechneš se o ní všelijakých podrobností.

* *
*

Na konec ještě přidáme ku předchozím zprávám o hadu hospodáříkovi krátké dvě pověsti staročeské o **hadu s korunkou,** zapsané od téhož Poličanského. Také pověst o králi hadů, o hadovi s korunkou je prastará a všeobecně po Evropě rozšířená. [14]) Koluje též mezi lidem českým. [15]) Hlavní tresť její asi tato: hadi mají svého krále, jenž nosí na hlavě zlatou, třpytivou korunku. Komu se podaří dostati korunku jeho buď kouzlem nebo lstí, přinese mu bohatství a štěstí, had žádný ho neuštkne, může čarovati a pod. Pověst o hadu

s korunkou bývá někdy ztotožňována s pověstí o hadu hospodáříčkovi, jenž prý nosí zlatou korunku na hlavě.

Pověsti podobné o zázračné moci korunky hadové byly známy Čechům za starých dob. Aspoň líčí Mat. Poličanský odstrašující dva příběhy, jak se lidé pokoušeli nabyti kouzelné korunky té, avšak se zlou se potázali. Podle mravokárné tendence spisovatelovy zahynuli, jsouce od hadů umořeni. Vypráví takto:[16]) „Jeden mládenec ve vsi Trnové, pošlý z rodičů chudých a prostých, ten uměje latinskou řeč, vyučil se všelijakým charakterům z černých kněh k zaklínání zlých duchů a ďáblů. Jakož přísloví: Kdo sobě darů Božích neumí vážiti, odjímají se od něho — a tento mládenec maje sobě hřivnu danou, ke zlému ji užíval. Ten jednoho času přišedši k matce své ze školy, několik dní se u ní zdržoval a poválel, až potom z jara, když nejvíce hadové z země lezou, vyšel na jeden vrch mezi pusté zdi, i počal na hady pískati, na nástroj k tomu připravený a s svými čáry zaklínati a svolávati, zdali by tu h a d a s k o r u n k o u na světlo vyvolati a vyvábiti mohl a od něho ji dostati. Kteřížto hadové počali k němu zhurta lézti a jako provazy se soukali. A on stoje v čáře a v kole k tomu připraveném, počalo na něj horko slunečné bíti a vítr teplý vanouti, nebo bylo o pravém poledni a z těch hadův veliký smrad a nesnesitedlný puch na něho připadal, nebo jich množství již okolo něho bylo. On pak horkem a tím smradem počal umdlévati. V tom strach a bázeň na něj připadla — i vyskočil z té čáry, chtěje rychle prchnouti a z těch hadů ven utéci. A v tom jeden had veliký a nesmírně tlustý střelil se po něm a zapletl se mu v nohách, což mu strachu a hrůzy více přidalo, avšak předce ušel jim. A hned, jakž přišel domův, roznemohl se a všechen pojednou otékal a, co mu se přihodilo, všecko to vypravoval a třetí den od toho umřel."

Podrobněji rozepsal se Poličanský o druhém případu, kdež mu vyklouzla zmínka o podobě hada, který nesl zlatou korunku na hlavě: „Opět jedna historie k této podobná se nachází: kterýžto člověk k tomuto prvnějšímu ve všem podobný byl. Ten také bera jméno Boží nadarmo . . . šel do jednoho starého hradu blíž ode vsi Oustí. I vystoupil na nějaký vysoký pahorek a udělavši okolo sebe čáru a kolo, ohradivše se v něm černokněžnými jmény, aby k němu hadé blíže lézti, štípati a škoditi nemohli, i počal na ně volati a je zaklínati, aby, co jich tu jest v tom hradu, nebo okolo v skalách, v stráních, děrách, lesích k němu se slezli, naděje se, že by měl tu h a d a s d r a h o u k o r u n k o u najíti a dostati, ale nalezl sobě smrt. A druhému svému tovaryši kázal na vysokém stromu seděti, aby s něho pilně patřil okolo něho na zem a zpravoval ho dole v čáře a nač se bude ptáti, povídal, zdali by podál uhlídal kterého toho hada s korunou, aby mu pověděl. A když je počal hroznými jmény zaklínati a na ně volati, i optal se toho svého tovaryše, sedícího na tom stromu: ‚Co vidí.' — Odpověděl mu: ‚Vidím a znamenám mnoho hadův, ani upřímo

lezou k tobě.‘ Opět řekl mu dále na tom stromě sedící: ‚Vidím jednoho náramně velikého hada nade všecky jiné největšího, an nese na sobě jiného hada malého a všechen jako pozlátko blýskavý a též na hlavě má blýskavou korunku.‘ A když mu to pověděl, hned se toho velmi ulekl a počal se na všecky strany ohlídati, však přece v čáře, úfaje v ta slova černokněžná, jimiž se v čáře ohradil, stál. A v tom se k němu veliké množství hadů slezlo, a žádný k němu přes tu čáru blíž nelezl, až potom ten veliký had nesa na sobě toho malého hada, k němu přilezl a hned se ten malý had s toho hrubého přes jiné do kola střelil a tu po něm jiní všickni, kteříž leželi okolo kola, na něj se oddali a jej do smrti uštípali a užrali.“

POZNÁMKY.

[1]) Srv. Сумцовъ, Культурныя переживанія, Кіевъ, 1890, str. 102 a srv. též vedle jiného literaturu ve The Folk-Lore Journal, London, 1883. str. 80 ad. — U nás o ctění předků napsal znamenitou studii Dr. Fr. Krejčí, Listy filologické, XVI. str. 201 ad.

[2]) Magiologia, Christliche Warnung für dem Aberglauben und Zauberei, Basel, 1674, str. 299: „Etliche werden genennet Penates, Lares domestici, Haussgeister . . ., welche sich in der finsteren Nacht hören lassen, und wer sie hört, vermeint, sie verrichten alle Hausgeschäft, gehen die Dreppen oder Stiegen auf und ab, eröffnen und beschliessen die Thüren, zünden Fewr an, schöpfen Wasser, bereiten die Speisen und tragen Holz in die Kuchen: dess Morgens aber findet man dergleichen nichts geschehen sein. Hingegen verrichten andere Haussgeister solche Geschäfte würcklich, futeren und striglen die Pferd, tragen Holz und Wasser in die Kuchen, waschen Deller und Blatten, auss denen man die Speisen genossen, stellen sie an ihren Ort, und verrichten dergleichen viel andere Haussgeschäfte mehr . . .“

[3]) Viz zevrubně Der höllische Proteus, vyd. 1690, str. 788 ad.

[4]) Schauplatz vieler ungereimten Meinungen und Erzählungen, 1735, str. 408 ad.: „. . . gewisse Hausgeister, die sich gern um und bei den Menschen aufhalten, ihnen zur Hand geben, und die Arbeit verrichten helfen, auch dabei mancherlei Possen treiben, den Menschen aber, wenn sie nur nicht erzürnet werden, nicht leicht Schaden zufügen . . . — Die pohlnische Kobbolde sind insonderheit hungerige Gäste. Sie müssen sorgfältig mit allem demjenigen gespeiset werden, was die Menschen selbst zur Nahrung geniessen . . .“

[5]) Srovnej Meyer, Aberglaube des Mittelalters, 1884, strana 63, 342.

[6]) Obšírně vykládá Wuttke, D. d. Volksaberglaube der Gegenwart, Berlin, 1869, str. 40—44. Srv. Grimm, Mythologie, I. 467—484; Gieseler, Märchen des Aberglaubens alter und neuester Zeit, Tauberbischofsheim, 1867, 10—11; Strackerjan, Aberglaube und Sagen aus dem Herzogthum Oldenburg, Oldenburg, 1867, I. str. 393 a j. v.

[7]) Srv. o tom Hoffmeister, Der Glaube unserer Väter, Berlin, 1882, str. 362—363; Preiss, Religionsgeschichte, Leipzig, 1888, str. 28-29; Mühlhause, Die Urreligion d. d. Volkes in hessischen Sitten, Cassel, 1860, strana 43—44 a j. v.

[8]) Podrobně o tom viz u J. Jirečka, Č. Č. Mus. 1861, str. 358 ad. Nejnověji psali o slovanských domových łužících Ad. Černý v znamenité studii „Mythiske bytośće łužiskich Serbow“, Časopis Maćicy serbskeje, 1890,

I. 21—22; a Dr. Hanuš Máchal ve svém Nákresu slovanského bájesloví, 1891, str. 89 ad., VI.: „Būžkové domácí.“ Srv. Харизинъ, Изъ матеріаловъ собранныхъ среди крестьянъ Пудожскаго уѣзда Олонецкой губерніи, Сборникъ свѣдѣній для изученія быта крестьянскаго населенія Россіи, Москва, I. 1889, str. 396 ad. Uvozuje Černý, Časopis Maćicy Serbskeje, 1890, l. c. Viz též Аѳанасьевъ, Поэтическія воззрѣнія славянъ на природу, Москва, 1866, II. 66 ad.; Krek, Einleitung in die slavische Literaturgeschichte, Graz, 1887, str. 410; Krauss, Sitte und Brauch der Südslaven, 1885, str. 51 cituje z Bogišiće, Književnik, III. 426.

[9]) Pokud se názvu týče, dlužno si povšimnouti podoby českého názvu a německého, obvyklého v některých krajinách „Schrezela“, „Schrötle“, „Schratl“. Srv. Praetorius, Alectryomantia, 1680, str. 61; Schlossar, Cultur- und Sittenbilder aus Steiermark, Graz, 1885, str. 123—126; L. Zapf, Slavische Nachklänge im bayer. Vogtland, Beiträge zur Anthropologie und Urgeschichte Bayerns, 1881, str. 42. — O etymologii starého slova scrat ahd., scritta ags., scrat angl. atd. píše Grimm, Mythol. I. 447—448. Srovnej Dr. Máchal, Nákres slovanského bájesloví, l. c., str. 104—105.

[10]) Na př. u Kuldy, Čas. Mat. Moravské, 1870, str. 123—124: „... Pověry v okolí Rožnovském o skřítku panující nyní následujtež: Špiritusa dostane člověk, vezme-li od kury dočista černé vejce, dá-li je pod levou paži a sedne-li za pec. Musí pak se člověk ten Boha, duchovenstva a všeho, co se týká náboženství, odříci a jenom víry špírkovy se musí přidržeti. Za devět dní se mu z toho vejce vylíhne špiritus. Pokud však na vejci sedí, nesmí se člověk ten ani mýti, ani česati, ani modliti, ani nehty sobě stříhati. Jak se mu špírek vylíhne, udělá mu, cokolivěk člověk, jeho pán chce. Nosí mu peníze, vypravuje mu noviny ze všech končin a z celého světa. Takový člověk ale již jest špirkův a Bůh do něho nic více nemá. První člověk, jemuž se vylíhl, může ho ještě pozbyti a se ho zbaviti, i druhý, co ho od něho koupí, ale třetí si od něho již nijak nepomůže. Kdo si chce od něho pomoci, musí chytiť divokou černou kuru, přiváže jí špírka na ocas a pustí ji. Anebo vezme láhvici, dá ho do ní, zacpá ji, pověsí ji ledakde na jedli, na buku a uteče.“ Srv. pod. J. V. Houška, Č. Č. Mus. 1853, str. 468 a jinde často.

[11]) Fontes rerum bohem. I., str. 5.

[12]) Srv. Č. Č. Mus. 1861, str. 262 ad.

[13]) Vyd. Hanka, Sbírka nejdávnějších slovníků, str. 27. V původním rukopisu na l. 21 a. Správný opis tohoto dokladu i dalších dvou opatřil mi laskavě p. PhC. V. Flajšhans.

[14]) Vyd. Hanka, l. c., 157. V pův. rukopisu na l. 62 b.

[15]) Vyd. Hanka, l. c., 55.

[16]) Vyd. Hanka, l. c., 157.

[17]) Vyd. Hanka, l. c., 55.

[18]) Lactifer, vyd. 1511, l. 122 a: „Penates, domestici dii, domibus praesidentes, diblici, skřietkové.“

[19]) Srv. Brandl, Libri citationum et sententiarum, 1872, I. str. 21 (k r. 1374): „Janaczonem dictum Skrzietek“; str. 93 (k r. 1398): „Herssonem Schrziethec“.

[20]) Spisy cís. Karla IV., vyd. Dr. Jos. Emler, 1878, str. 30—31.

[21]) Fontes rer. bohem. IV., 487, k r. 1334: „Eodem anno Dominus Karolus iturus Ungariam, venit de Burglino Pragam, et ibi nocte quadam dum quiesceret cum suis cubiculariis et ignis arderet in camera et candelae plurimae, ecce subito apparuit quidam spiritus immundus, qui acceptis cyphis proiecit hinc inde per cameram principis, cunctis videntibus, qui cyphi movebantur et in angulis resonabant ex collisione, spiritum tamen nusquam viderunt. Item postea supervenit ad eundem principem Mathias, capellanus domini Johannis, comitis Tyrolis, fratris sui, eumque petivit, ut procederet versus Tyrolis et regeret terram illam pro fratre suo, qui adhuc iuvenis erat, et sibi in omnibus

vellet prosperare, et ex parte spirituum, qui Krzetky dicuntur, dixit, quod illi essent spiritus, qui fecerant insultum in camera, ut praefertur."

[22]) Srv. Dr. J. Kalousek, Karel IV. Otec vlasti, 1878, 189.

[23]) Vyd. Dr. J. Gebauer, Listy filologické, 1880, 96.

[24]) Vyd. Erben, I., str. 306—307.

[25]) Manuálník, vyd. Jos. Truhlář, 1888, str. 169.

[26]) Rukopis universitní knihovny pražské, sig. 7 H. 17 (XV. stol.), l. 169 b: „Deus omnipotens eligens sibi cor hominis ad habitandum, munivit illud valde bene, sic quod diabolus minimam eius cogitationem cognoscere non potest, potest autem perscrutari omnes sensus, že sě mezi nimi tluče jako diblík po domě."

[27]) Erasma Roterdamského Chvála bláznovství, přel. Řehoř Hrubý z Jelení, vyd. 1864, str. 42.

[28]) Hádání Pravdy a Lži o kněžské zboží, vyd. 1539, l. 95 b.

[29]) Pokuty a trestání přestupníkův Božích přikázání, 1613, 154.

[30]) Srv. Köhler, Volksbrauch, Aberglaube . . . im Voigtland, 1867, str. 467; Wuttke, Volksaberglaube der Gegenwart, Berlin, 1869, str. 25, 44.

[31]) O stvoření světa, vyd. 1591, na l. A 3.

[32]) Přídavkové k historii Xenofontově o životu Cyra prvního, vyd. r. 1605, str. 81 ad. Otiskl je J. V. Rozum v „Staročeské bibliotece", 1856, svaz. 7., pozměniv některá slova.

[33]) Pokuty a trestání přestupníkův, vyd. 1613, l. 23—25.

[34]) Divadlo Boží, vyd. 1616, str. 146. 147.

[35]) O anjelich, vyd. 1618, str. 63—66, l. E 8 ad.

[36]) Janua linguarum, 987.

[37]) Respublica Bohemiae, vyd. 1634, VI., str. 251: „Terrestres dii habiti sunt: Zel, Poleb. Szetek sive Sskrzitek, Diblík h. c. Genius, Liber (Cromero Castor Polluxque), Lar, Vesta."

[38]) Prodromus Moravographiae, vyd. 1663, str. 214 ad.: „Domácí bohové jich byli: Zel, Poleb, Šetek neb Škřítek, Diblík . . ."

[39]) Rosa boemica, vyd. 1668, str. 200.

[40]) Staré Paměti Kutnohorské (pův. vyd. 1675), vyd. 1831, str. 221.

[41]) Dvorský, Zuzana Černínova, 1886, str. 4.

[42]) Vejkladové, vyd. 1774, str. 28, 29.

[43]) De saecular. liberalium artium in Bohemia et Moravia fatis commentarius, vyd. 1782, str. 27, 18: „. . . Adagium scilicet illud in vulgus frequentatum, quum domus vacua significanda est: ‚Není ani skřítka doma.'"

[44]) Moraviae historia politica et ecclesiastica, Brunae, 1785, I. str. 48: „. . . Hinc illud apud omnes pervulgatum: ‚Není ani skřítka doma' ne lar quidem domi est."

[45]) Čelakovský, Mudrosloví, 1. vyd., 494: „Ani Skřítka (Křístka) doma není."

[46]) Srv. Krok, 1831, str. 379: „‚Není ani skřítka doma' zobecnělo, t. j. odešli a ani toho hospodáříčka doma nenechali, neb také: Živé duše tam nebylo."

[47]) Časopis Matice Moravské. 1870, str. 124.

[48]) Sbírka kázání „Coelum vivum", vyd. 1724, str. 294.

[49]) Miscellanea historica regni Bohemiae, lib. III. dec. I., 1681, 196: „In oppido quodam (nomen consulto non addo) domus erat, in qua Larunculi illi regnabant; duo formosissimi pueri, quasi quinquennes, pedibus et manibus innexis ludibundi et ridentes probe diebus singulis spectabantur; Erotem et Anterotem Philostrati dixisses. Colebantur a domesticis religiose et sancti tutelares angeli putabantur; illi vicissim, ut gratos se praestarent, equos pectebant, boves, oves, anseres, gallinas curabant, ut omnia iuxta votum hospitae sana, faecunda et ad invidiam omnium vicinorum formosa evaderent. Res ad me, qui tum in arce apud amantem mei Comitem versabar, defertur;

accessi domum, rem omnibus domesticis notam audio; diu mihi laborandum fuit, ut persuadere possem, malos daemones esse; utilitas ex iis commerabant, nichil mali agere, flere tantum, si quid immineret mali, ridere ad ventura bona. Jussi, ut me vocarent, ubi iterum advenissent; venere. advocor, ante ingressum amittuntur ex oculis; denique sacris amuletis fugati desierunt apparere et honoribus divinis, quos affectare videbantur, sunt deiecti."

[50]) Miscellanea, l. c., 196.

[51]) l. c.: „Variis mirisque modis malos genios hominibus illudere pro comperto habetur et cui deesse possent exempla? Superstitiosum quarundam vetularum genus Lares sibi demerendos sumit; praecipit cavere, ne in pervigilio diei Veneris (nisi fallor) mensa vacua relinquatur, Lares scilicet illis reliquiis vesci. Memini me puerum, cum ancillae nostrae post coenam diei Jovis, nescio quid tale reliquissent Laribus, farinam tota mensa sparsisse ac mane felis domesticae vestigia et pedum vaginulas demonstrasse; hic illis Lar fuit."

[52]) Sacra Moraviae historia, vyd. 1710, str. 54, 55: „Nihilominus varias adhuc superstitiones Idolomaniae proximas apud vulgum, ruricolas maxime et silvestres illas animas hodieque conspicimus. Noti sunt apud istos Pohoda, Nehoda, Třibek et Šetek sive Škřítek, dii lares, a maioribus traditione relicti, quibus huc usque plurimi cubitum ituri, offulas in mensis reliquunt, sibi adpromittentes, prosperum oeconomicarum rerum his tutelaribus progressum."

[53]) Vejkladové, vyd. 1774, str. 28, 29.

[54]) Sbírka kázání „Doctrina et veritas", vyd. 1721, str. 271.

[55]) Altmähren, vyd. 1762, II. 498: „. . . jedannoch findet man manche abergläubische Gebräuche heutigen Tag bei dem Pöbel, als die Ueberbleibseln der alten Heidenschaft, sonderlich in dem Hauswesen und in der Erwerbung der Liebe bei den unverheiratheten Personen, und zwar in dem Hauswesen dauert noch die Gedächtniss der alten Hausgöttern als Pohoda, Nehoda, Ssotek oder Sskřítek, obwohlen dass darinnen nichts anders als lautere Einfalt. Dahero wenn sie einander böses aus Ungedult wünschen, jedoch den Teufel nicht nennen wollen, sagen sie: ‚aby tě Sskřitek vzal,' d. h. dass dich der Skřitek hohlet."

[56]) De saecular. liberalium artium in Bohemia et Moravia fatis commentarius, vyd. 1782, str. 27, 18: „Utrosque (penates et lares familiares) Bohemis haud fuisse ignotos, relicta hodieque vestigia satis indicant: Adagium scilicet illud in vulgus frequentatum, quum domus vacua significanda est: Není ani skřítka doma. Ne lar quidem domi est. Eiusdem modi sunt multae illae in credula plebe de penatibus O hospodáříčcích narrationes, nonnullorum quin etiam inprimis agrestium anilis persuasio, in aedibus iis, in quibus omnia ex voto gerantur, larem, Hospodáříčka inesse."

[57]) Moraviae historia politica et ecclesiastica, vyd. 1785, I. 48: „Immo deos penates et lares familiares domi quisque suae tamquam aedium rerumque suarum praesides venerari consuevit. Hinc illud apud omnes pervulgatum: Není ani skřítka doma, ne lar quidem domi est. Eiusdem quoque modi est anilis de penatibus (hospodáříček) narratio et nomina Czernoboeg, Diblík aliaque in vulgus nota."

[58]) Srv. Bartoš, Lid a národ, I. 133, 219; Jos. Koněrza, Národní pohádky, vyd. „Slavií", 1878, II. 2, str. 145—147: „O Skřítkovi"; Kulda, Čas. Matice Moravské, 1870, str. 123—124; Vernaleken, Mythen und Bräuche des Volkes in Oesterreich, Wien, 1859, str. 235—240. Obšírnou rozpravu o skřítkovi v lidovém podání nynějším chystá prof. Jos. Košťál.

[59]) Časopis Matice Moravské, 1870, str. 123.

[60]) Pro doklad vypisujeme ukázku starší literatury, seřaděné podle letopočtů vydání, z Dictionnaire des sciences médicales, tom 43. str. 226—285: Laur. Starnigelio, Epistola ad Academiam Paduanam de plica, 1599; Luc. Fulginatus, Consultatio de lue sarmatica, Ferrarae, 1600; Grafenberg,

Dialog. VII ad Sarmatos de novae pokutiensis luis, quam cirrhorum vocant, natura, Vicentiae . . .; „Hercules de Saxonia, De plica, quae Polonis Gwozdziec, Roxolani koltunum vocant, Pataviae, 1600; Gehler, Dissertatio de plica, Basileae, 1601; Cousinot, Ergo plica epidemica Polonis, Parisiis, 1606; J. Agricola, Dissertatio de helotide seu plica polonica, Basileae, 1615; . . . Zach. Bendelius, Dissertatio de plica polonica, Jenae, 1630 . . .; Cressius, Dissertatio de plica, Germanis Weichselzopf, Heidelberg, 1682 . . .; G. Frank de Frankenau, Dissertatio de plica polonica, Lithuaniae koltun, Poloniae godziac, Hafniae, 1723 . . .; G. Juch, Dissertatio de trichomate sive plica Sarmatica epidemica eiusque medicina domestica, Erfordtae, 1734 . . .; Scheiba, Dissertatio quaedam plicae pathologicae, Germanis Judenzopf, Polonis koltun, Regiomonti, 1739 . . .; Vicat, Mémoires sur la plique polonaise, Lausanne, 1775 atd. atd. Šlo nám zejména o ty spisy, jež jsou důležité pro názvosloví nemoci.

[61]) О колтунѣ въ этнографическомъ отношенiи, Выставка антропологическая, Москва, T. II. Приложенiе, str. 93 ad

[62]) Anthropodemus plutonicus, d. i. eine neue Weltbeschreibung von allerlei wunderbaren Menschen, Magdeburg, 1668, I. str. 23: „Nehmlich beim Philippo Melancht. in Praefat. ad. Artemid. p. m. 21. lieset man folgendes: Denen das hinterste Theil des Hirns im Haupt mit einer zähen, schleumerigen Feuchte verletzet, oder gar verstopfet ist (welchen Zufall und Kranckheit man das Schrättele, Schrätzel, in etlichen Orten auch Frau Trutten nennet), die vermeinen, sie werden von einem andern gedruckt und gleichsam erstickt, gehalten oder erwürget"; I 312: „Bei dessen Worte Güttichen zu erwehnen ist solcher Zöpfe, welche viel Leute auf'm Kopfe unter ihren andern Haarn haben, die sonsten Plica polonica oder Wichtelzöpfe genannt werden . . ." Srv. tamtéž I. str. 40.

[63]) Der höllische Proteus, l. c., str. 267: „Es ist sonst auch ein fast gemeiner Wahn unter gemeinen Leuten, dasz ein Nacht-Gespenst (welches man in Sachsen die Jüdgen nennt) den Leuten bissweilen das Haar sauge und mit seinem Speichel ihnen dasselbe als wie mit einem Leim zusammenkleistere. Daraus alsden ihrer Meinung nach die Mahrlocken oder Mahrenflechten oder (wie sie andrer Orten benannt werden) die Schrötlings-Zöpfe entstehen."

[64]) Schauplatz vieler ungereimten Meinungen, l. c., IX. 33 ad.: „Wann der Alp ein leibhaftiger Teufel sein soll, wird er's nicht beim blossen drücken bewenden lassen, sondern den Leuten zugleich noch mehr Possen anthun. Dis bilden sich viele ein, welche die so genannten Wichsel-zöpfe dem Alp zuschreiben. Es sind aber die Wichselzöpfe eine Verwirrung der Haare, welche gleichsam wie ein Zopf zusammen geflochten sind. die ordentliche Länge der Haare öfters übertreffen und vom Kopf lang herunter hangen. Man nennet sie auch Jüdgenzöpfe, Schrötleins-zöpfe, Mahrenflechten, welche Benennungen sich alle darauf beziehen, dass sie vom Alp berühren . . . Einige machen gar Judenzöpfe daraus, weil sie von dem Alp unter der Gestalt eines Juden sollen verursacht werden. Das Wort Wichselzöpfe verwandelt man Wichtelzöpfe, weil sie von den ungetauften Kindern, welche man Wichtelein nennt, geflochten werden. Oder man machet Weichselzöpfe daraus, weil sie in Pohlen und um den Weichselfluss am häufigsten gefunden werden . . . Wir lassen die alte Weibermährgen davonfahren und wollen vielmehr uns nach natürlichen Ursache solcher Zöpfe umsehen. Das Übel ist eigentlich in Pohlen zu Hause und wird daselbst coltun genannt — daher es auch in lat. Plica polonica heisset atd. . . ."

[65]) Srv. Dr. J. Karłowicz, Prace filologiczne, 1885, I. str. 166—167.

[66]) Theatrum tragicum oder eröffnete Schaubühne allerhand sonder- und wunderbaren Trauer- und Todesfälle, Dresden, 1695, str. 924—925: „Die Pohlen haben eine Kranckheit, die noch viel seltzamer ist, Plica polonica, die

pohlnische Flechte oder polnisch koltun genannt. Diese Kranckheit ist schwer zu beschreiben und auch zu verstehen. Diejenigen, die mit grösserer Wissenschaft davon reden, sagen, dass unsre Haare, wie zart sie auch sein, haben einen Triangel oder Gattung der Höle in sich, und es wiederfahren den Pohlen, dass sich das Geblüthe in die Höhle der Haare ergeust, dieselben geschwollen machet, dass sie gantz blutig und leimicht werden, und sich unter einander verwickeln wie Flachs. Was noch mehr, so werden sie schmertzhaftig und man kann sie nicht ab schneiden, ohne Empfindung grosses Schmertzens und Gefahr: denn diejenige, denen man sie abschneidet, werden entweder taub oder blind oder manglebhaftig an einem Gliede ihres Leibes."

[67]) Viz obšírně Wuttke, D. d. Volksaberglaube der Gegenwart, 1. c., str. 256, 313, 318; Bavaria, IV. 2. (1867), str. 337; Dahn, Walhalle, germ. Götter und Heldensagen, Kreuzzach, 4. vyd., 1884, str. 201 a j. v.

[68]) Ed. Fentsch, Bavaria, III. (1885), 1, str. 306.

[69]) Srv. Encyklop. powszechna, s. v. kołtun.

[70]) Srv. Kolberg, Lud, VII. 98; Zbiór wiadomości do antropologii krajowéj, III. 46; Гильфердингъ, Остатки Славянъ на южномъ берегу балт. моря, str. 73.

[71]) Fedorowski, Lud okolic Żarek, Siewierza i Pilicy . . . (Bibl. Wisły I.), Warszawa, 1889, II. str. 230—231: „Stosownie do życzenia guślarza, kołtun dwojako zadanym być może, t. j. terminowo czyli z oznaczeniem przeciągu czasu, na jak długo jest zadawanym i wiecznie, czyli żeby nie opuszczał tej osoby przez całe życie. Co do pierwszego, guślarz musi wystarać się w jakibądź sposób jednego kosmyka zwiniętych kołtunem włosów z żyda żyjącego; co do drugiego, to udaje się w nowy czwartek na kirkut, gdzie o północy obcina trochę włosów z głowy po odkopaniu pierwszego lepszego trupa. Tak w pierwszym, jak i w drugim razie, włosy takie moczą w wódce przez całą dobę, t. j. od zachodu do zachodu słońca; poczem dość już zadać przy pijatyce lub innej jakiej okazji kieliszek takiej wódki, zaklinając w duchu: „Zadaję Janowi (Stachowi i t. p.), kołtona, bołtona, łamiącego, bolącego na rok i sześć niedziel; (lub: na dwa lata, aże do samy śmierci i t. p. stosownie do życzenia zadającego) w imie carta przeklętego i wsechmocnego Amen" — a kołtun zaczuie się zwijać nim trzecie słonko wzejdzie."

[72]) Zbiór wiadomości do antropologii krajowéj, IX. 47: „. . . potrzeba wyszukać żyda, któryby przez siedm lat miał kołtuna w brodzie; po tém konia, mającego w grzywie przez siedm lat kołtuna i psa, noszącego przez siedem lat w ogonie tę chorobę. Tak z żyda, jako z konia i psa wyrwać z tego miejsca, gdzie kołtun gości, po kilka włosów, następnie należy się udać do takiego budynku, w którym znajduje się 27 stragarzy i pod środkowym stragarzem te kołtunowate włosy moczyć przez 24 godzin w wodzie, którą potém wlewa się do flaszeczek. Z flaszeczek po kilka kropli puszcza się takiéj wody do wódki lub jadła tej osobie, której pragnie się wspomnionę chorobę zadać."

[73]) Kolberg, Lud, III. 167—170: „Pierwszém doświadczeniem czy się kołtun chce zwinąć lub nie, jest, aby ze cztérech stron głowy uciąc po troszce włosów, w woreczku na dołku sercowym nosić; gdy się zwiną tak, że ich nierozplącze, trzeba kołtun zapuścić. Ku temu nie należy włosów czesać kilka tygodni — włożyć między nie należy wosku z paschy, głowę zmyć albo skropić barwinkiem, babimurem lub barczczem, jak mówi Oczapowski a szczególniej mchem ziemnym zdaniem La Fontaina." — — Srv. Ciszewski, Zbiór wiadomości do antropologii krajowéj, XI. 213: „Kołtun ukryty aby rozpoznać, czy jest przyczyną dręczących chorego bólów głowy, należy temuż choremu uciąc nieco włosów z kilku miejsc na głowie i zawinąwszy w szmatkę, kazać mu nosić przez trzy dni na dołku sercowym, jeżeli zwiną się i zbiją w lamiec, t. j. kołtun, który zapuścić potrzeba, aby ból głowy opuścił." Srv. dále o tom Zbiór wiadomości do antropologii krajowéj, XI. 47. 57, III. 46; Kolberg, Lud. III. 167—170, c.

[74]) Zbiór wiadomości do antropologii krajowéj, VI. 307, IX. 46, XI. 53; Kolberg Lud, VII. 160.

[75]) Kolberg, Lud, VII. 160.

[76]) Kolberg, Lud, I. 268—269: „Niéma tylko barwinku, gdyż jest przekonanie, że z barwinku (krzaczastego, krzewistego) zwinął by jéj się w kołtun. Odwar bowiem z barwinku służy jako środek wywołania prędszego zwijania się włosów u kołtunowatych."

[77]) Maciejowski, Polska aż do piewszéj połowy XVII. wieku pod względem obyczajow i zwyczajow, 1842, l. c., IV. 9—11: „Ratował się lud prosty, umniejszając sobie stąd pochodzącego bólu a to smarując gławę różną tłustością i wszelkimi śliskościami, myjąc ją barszczem, siemieniem konopnym, bobem, slazem, przestępem, komunicą, olesnikiem, słonecznikiem, cebulą morską, koszaczem, bożym drzewkiem."

[78]) Zbiór wiadomości do antropologii krakowéj, III. 46: „Kołtun na głowie można uleczyć, jeżeli się na niego przyłoży włosy ucięte ze zdrawego człowieka, zwłaszcza z tego samego miejsca, na którém u choréj osoby znajduje się kołtun."

[79]) Kolberg, Lud, III. 167—170: „Kołtun ucina sam chory, albo téż osoba, która go jeszcze nigdy nie miała. Dzień ma być pogodny a chory na czczo, ale nigde nie powinno się tego robić w piątek. Według Oczapowskiego najbezpieczniéj obcina się w wielką Sobotę, gdy pierwszy raz na resurrekcyą dzwonią."

[80]) Zbiór wiadomości do antropologii krajowéj. III. 46: „Kiedy się obcina kołtun, potrzeba, aby ta osoba co ma go zdejmować, szła do osoby na niego cierpiącéj, mając nożyczki schowane w kieszeni, zdejmować go téż ma nie z przodu, ale z tyłu głowy. W przeciwnym razie k. może się zgniewać i polamać chorego."

[81]) Zbiór wiadomości do antropologii krajowéj, IV. 193.

[82]) Zbiór wiadomości do antropologii krajowéj, VIII. 297; Kolberg, Lud, III. l. c. l., VII 159.

[83]) Kolberg, Lud, III. 167—170; Töppen, Aberglauben aus Masuren, 2. vyd,, Danzig, 1867, str. 48.

[84]) Fedorowski, Lud okolic Żarek, l. c., 268: „Ażeby pozbyć się czasowego kołtuna, chory ucina go częściowo podczas trzech nowiów z rzędu (w nowy czwartek)."

[85]) Kolberg, Lud, III. 167.

[86]) Kolberg, Lud. III. 167—170. Srv. Zbiór wiadomości do antropologii krajowéj, VIII. 297, XI. 57.

[87]) Zbiór wiadomości do antropologii krakowéj, VIII. 297 aż 298: „Kołtun najlepiéj jest wsadzić nade drzwiami, żeby ludzie pod nim chodzili, albo téż wynieść go za swoją granicę, dać mu grosz i pod kamień go włożyć."

[88]) Fedorowski. Lud okolic Żarek, l. c., str 268: „. . . oblepiwszy chlebem, rzucą przed chatę. Skutek ma być niezawodny, jeżeli gałkę taką porwie pies . . .

[89]) Kolberg, Lud, III. l. c., k: „Bojaźliwy chowa go starannie do skrzyni, za piec, pod strzechę — do stodoly pod węgieł, aby w każdym razie skoroby mu coś dokuczyło, można go napowrót do głowy przyłożyć, gdzie jeżeli potrzebny, przyrośnie"; Kolberg, Lud. VII. 159—160: „. . . w chustkę związać i powiesić na strychu domu u balki w miejscu po nad jej (chorej) łóżkiem się znajdującém."

[90]) Kolberg, Lud, III. l. c.: „. . . wrzucują (kołtun) w rozwaliny starego zamku, w którym złe duchy przebywają; kto to czyni, nie powinien się obejrzeć i czémprędzéj ma uciekać do domu . . . Smielsi zakupują go w suchém miejscu pod Bożą męką — pod urodzajném drzewem — lub w krzaku bzowym."

[91]) Kolberg, Lud, III. l. c., m: „Nikt nie powinien się kołtuna dotykać, tém mniéj popychać go nogą, lub co najgorsza przeleźć, bo go sam dostanie lub połamanym od niego będzie."

[92]) Kolberg, Lud, l. c., o: „Rusin ma kołtun za skutek przekleństwa, a gdy go się chce pozbyć, starą chustę, którą głowę obwięzywał, rzuca przy drodze, albo na drzewie zawiesza, sądząc że kto ją podniesie, ten z nią i kołtun zabierze."

[93]) Kolberg, Lud, VII. 159: „Lud mniema, że kołtun jest skutkiem używania oleju. Len, rzep mają pobudzać do kołtunu. Ks. Barciszewski w Przewodniku nr. 8. za przyczynę kołtuna spodaje roślinę wijącą się około lnu, nazwaną Wyłup." Srv. Töppen, Aberglauben aus Masuren, l. c., str. 48: „Wie manche glauben, ist der Saamen der Klette oder auch der Distel vorzugsweise geeignet, durch seinen Genuss den Koltun zuerzeugen."

[94]) Kolberg, Lud, III. l. c., o, p, VII. 159; Töppen, Aberglauben aus Masuren, l. c., str. 32—33.

[95]) Srv. Maciejowski, Polska aż do pierwszéj połowy XVII. wieku, l. c., IV. 10.

[96]) Kolberg, Lud, III. 95.

[97]) Zbiór wiadomości do antropologii krajowéj, III. 46: „kilka kropel oleju świętego, którym kapłan, udzielając sakrament ostatniego pomazania choremu namaszcza członki, zmięszać z winem i tę mięszaninę podać choremu do wypicia."

[98]) Kolberg, Lud, III. l. c., o.

[99]) Kollberg, Lud, III. l. c.

[100]) Vlastivěda slezská, 1889, I. 209—210.

[1]) Altmähren, 1762, II. 498: „Und das Wort Sskřitek heisset so viel als der Wichtlzopf, oder ein verwirrtes und zusammen gepapptes Haar, so man nicht kann vonsammen kämmen. Und die jenigen Leute, die solchen Wichtlzopf haben, leiden grosse Kopfschmerzen und manche auch grosse Verwirrung des Verstandes, dass sie ihnen gar einbilden, als wann sie vom Teufel besessen sein sollten. Aber rühren solche Wichtlzöpf von einer Hauptkrankheit oder Zauberei her? last man es zu errathen. Es giebt solche Leute, die von solchen Wichtlzöpfen und folglich von den davon rührenden Schmerzen befreien können, und dieses zwar, wie si sagen, durch gewisse sympatetische Mittel. Wir kennen eine gewisse Weibsperson, die einen Wichtelzopf hatte; diese trieb dergestalten gleichwie ein vom Teufel besessener Mensch, sie ging von einem heiligen Ort und Gnadenbild zu dem andern, sie schrie, juchsete, wurf sich zu Boden etc. Wann sie das allerheiligste Abendmahl empfangen sollte, hatten die Priester keine geringe Mühe mit ihr. Dieser nun bereitete man nun ein Bad von geweihten Kräutern zu, liess sie darinn gar oft baden. In einer Zeit wickelte sich ihr Haupthaar auf dem Wirbel in Gestalt eines türkischen Bunds gemählich so stark in ein, dass endlich das samentliche Haupthaar ausgerissen, in diesen Bund eingewickelt worden, letzlich aber dieser Bund hinabgefallen und das ganze Haupt fingernackend oder kahl hinterlassen hat. Nach diesem hoffete man diese Person würde von ihren Leibes und Gemüthskrankheiten gänzlich befreiet werden; allein man siehet sie heutigen Tag öfter ganz kraftlos, und sie klaget auch, sie sehe öfter verschiedene Gespenster um sich herum und auch aus ihrem Mund herausgehen. Hiervon aber wollen wir nicht urtheilen, noch sagen, dass das etwa lautere Einbildungen, so entweder aus einer durch die vorgegangene Krankheit, oder durch eine Zauberei verursachten Gemüthsverwirrung entstehen mögen, jedoch müssen wir bekennen, dass uns die Sach gar artlich vorkommt."

[2]) Musa moravská, vyd 1813, str. 393.

[3]) Časopis Matice Moravské, 1891, O domácím lékařství lidu moravského, str. 189—190.

[4]) Moravské národní pohádky atd., vyd. 1875 v Nár. bibl., str. 331.

[5]) Opavský Týdenník, 1872, čís. 25. ve feuilletonu.

[6]) Srv. Hopf, Thierorakel und Orakelthiere in alter und neuer Zeit, Stuttgart, 1888, 1868, 187. Srv. Schmidt. Volksleben der Neugriechen 184 ad.

[7]) Schindler, Aberglaube des Mittelalters. Breslau, 1858. str. 266.

[8]) Köhler, Volksbrauch, Aberglaube in Voigtland, 1867, 416; Meier, Deutsche Sagen, Sitten und Gebräuche aus Schwaben, 1852, 28, 203 ad., 209, 231 ad.; Bavaria, II. 788, III. 343. Srv. Wuttke, D. d. Aberglaube der Gegenwart, l c., str. 50.

[9]) L. Zapf, Slavische Nachklänge im bayer. Vogtland, Beiträge zur Anthropologie und Urgeschichte Bayerns, 1881. str. 42.

[10]) Ad. Černý. Mythiske bytośće łužiskich Serbow, Časopis Maćicy serbskeje, 1890. 1., str. 49—50.

[11]) Viz Grohmann, Aberglauben aus Böhmen. 1864, 78, 230; J. V. Houška, Č. Č. Mus. 1853, 489 a j. v.

[12]) Pokuty a trestání. vyd. 1613, l. 19—20.

[13]) l. c., l. 22—23.

[14]) Srv. Reusch, Sagen des preuss. Samlandes, 1863, 42; Wucke, Sagen von mittleren Werra, 1864, I. 16, 132; II. 145; Köhler, Volksbrauch, Aberglaube im Voigtland, 1867, 495: Strackerjan, Aberglaube und Sagen aus dem Herzogth. Oldenburg, 1867. II 108. Srv. Wuttke. D. d. Volksaberglaube der Gegenwart, l. c., 50—51; L. Zapf, Beiträge zur Anthropologie und Urgeschichte Bayerns. 1881, 45.

[15]) Grohmann. Aberglaube aus Böhmen, l. c., str. 79. Srv. Košťálův článek o hadech v podání lidu českého, Zlatá Praha. VIII. č. 37 a d.

[16]) Pokuty a trestání, l. c, l. 30—33.



OBSAH.

Stránka
Předmluva.
I. O úctě domových bůžků . . . . 1—3
II. Staročeské zprávy o skřítkovi z doby nejstarší až do století XV. . . . . 4—7
Svědectví nejstarších slovnikářů 4
Zpráva Karla IV. a Beneše Krabice z Veitmile . . . . 5—6
Zmínky u Mastičkáře, Husa, Václava Korandy, v rukopisném kázání staročeském, u Ctibora Tovačovského z Cimburka, u Mat. Poličanského . . . . 6—7
III. Skřítek v podání lidu českého ve stol. XVI.—XVIII. . . 7—22
Zpráva Štelcara Želetavského 8
Výklad Abrahama z Günterodu . . . . 8—15
Líčení Mat. Poličanského . . . . 15—17
Zpráva zapsaná od Konečného 17
Z knihy Havla Žalanského . . . . 17—18
Drobné zmínky u Komenského, Pavla Stránského, Tomáše Pešiny z Čechorodu, Boleluckého, Kořínka, Zuzany Černínové a jiných o skřítkovi . . . . 18—19
Svědectví Balbínovo . . . . 19—20
Obětování zbytků jídel skřítkům ve čtvrtek, v den jim zasvěcený, podle zpráv staročeských, zejména ze století XVIII. . 20—21
Zmínky u Ulmanna, Faustina Procházky, Fr. Moravce 21
IV. Skřítek (koltun) ve vlasech po názoru lidu česko-polskeho . . . . 22—31
Skřítek působil podle starého názoru lidu českého ve vlasech bolestnou spleteninu (koltun). Staré lékařské rozpravy o koltunu a moderní stanovisko vědecké . . . . 22—23
Doklady o koltunu ze západní Evropy . . . . 23—24
Podání lidu polského o koltunu . . . . 24—26
Koltun podle podání lidu slezského . . . . 26—27
Staré i nové zprávy o skřítkovi (koltunu) na Moravě . . . . 27—29
Skřítek (koltun) v Čechách podle dokladů staročeských . . . 29—31
V. Stará zpráva Mat. Poličanského z r. 1613 o hadu hospodáříčkovi a o hadu s korunkou . . . . 31—35
Had hospodářík . . . . 31—33
Had s korunkou . . . . 33—35
Poznámky . . . . 36—44

KNIHOVNA ČESKÉHO LIDU.

POŘÁDAJÍ

DR. LUBOR NIEDERLE A DR. ČENĚK ZÍBRT.

I.

SKŘÍTEK

V LIDOVÉM PODÁNÍ STAROČESKÉM.

SEPSAL

Dr. ČENĚK ZÍBRT.



V PRAZE.

NAKLADATELÉ F. ŠIMÁČEK KNIHTISKÁRNA.

1891.

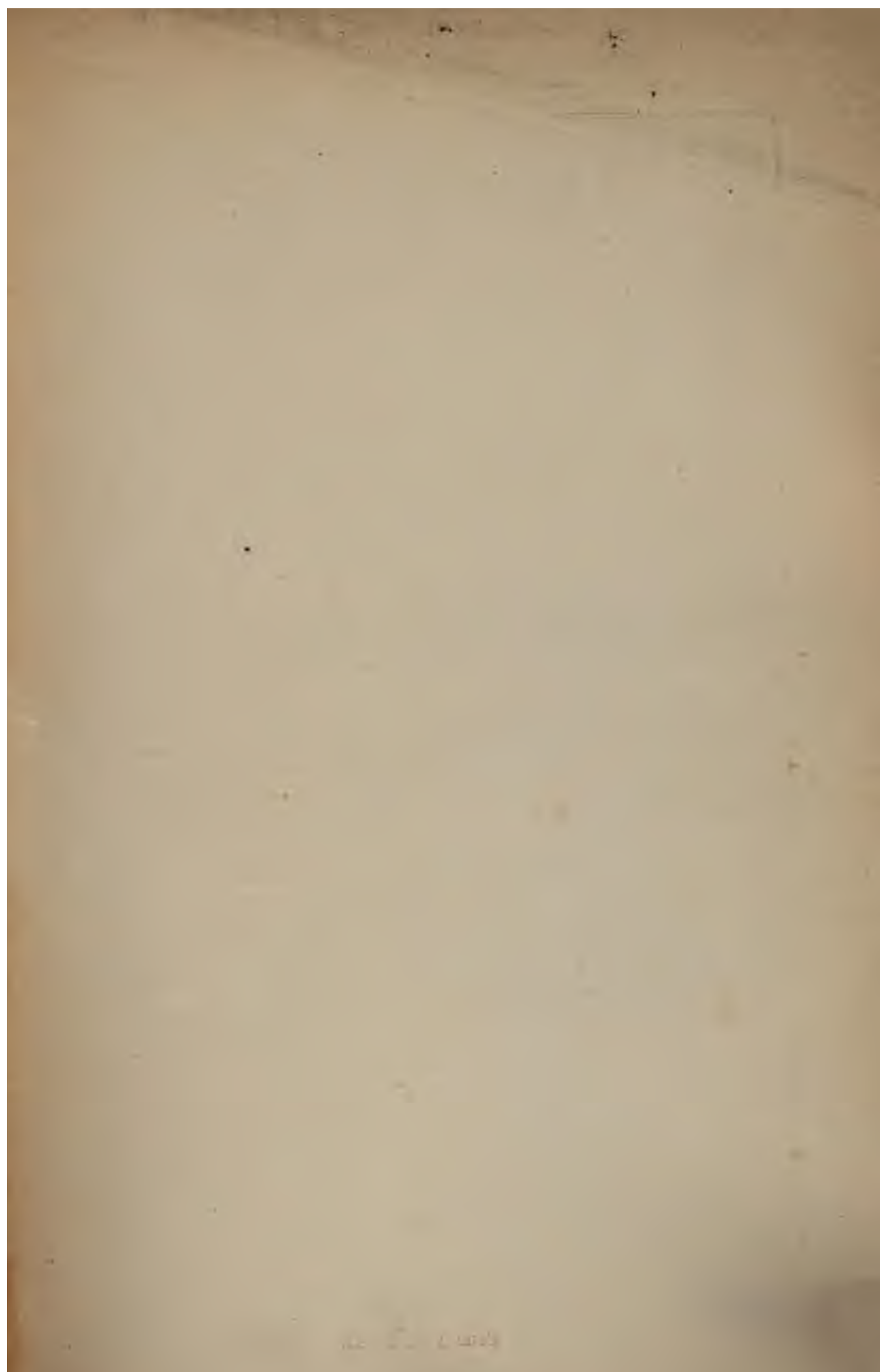
Knihovna Českého Lidu.

Utěšený ruch, jenž se u nás vzmáhá netušenou měrou v oboru studia lidu českého, povzbudil podepsané nakladatelství, aby vydávalo vedením redakce **Českého Lidu** knihovnu odbornou, kde by otiskovány byly výsledky studia onoho **rozměrů větších** v samostatných svazcích. **Co je programem Českého Lidu, je také programem**

☛ Knihovny Českého Lidu, ☚

která bude při sborníku tom vydávána. Tím jasně naznačen obsah spisů, jež v ní budou vydávány. Doufáme, že s novou Knihovnou přijdeme vhod i pracovníkům našim v oboru lidovědy české, kteří obyčejně byli nuceni ovoce svého studia roztrušovati po různých publikacích, i vzdělaným kruhům čtenářstva českého, kterým budou tuto podávány souborně uložené výsledky studia o lidu českém, ať již pouhé snůšky materialu, náležitě upravené, nebo výzkumy vědecké, slohem přístupné i nejširším vrstvám českého čtenářstva a, kde potřeba, opatřené vhodnými obrázky.

Nakladatelé **F. ŠIMÁČEK** knihtiskárna
Praha, Jerusalemská ul. č. 11.



Cena 1 zl. 20 kr.

DATE DUE			

